

АНОТАЦІЯ/ABSTRACT

Представлена кваліфікаційна робота присвячена комплексному дослідженню механізмів інформаційного впливу тоталітарної держави на суспільну свідомість на прикладі радянсько-югославського конфлікту. Об'єктом дослідження виступає система радянської державної пропаганди та її функціонування в умовах першого етапу холодної війни, тоді як предметом є безпосередньо антиюгославська кампанія 1948–1953 років. Мета роботи полягає у виявленні специфічних наративів, методів, образів та інструментів, що цілеспрямовано конструювалися радянською пропагандистською машиною для ідеологічної дискредитації керівництва Комуністичної партії Югославії та особисто Йосипа Броза Тіто.

Дослідження базується на міждисциплінарному підході з використанням соціально-конструктивістської парадигми, а також широкого спектра спеціально-історичних методів: створення баз даних, кількісного та якісного контент-аналізу, автоматизованої обробки масивів преси із залученням інструментарію цифрової історії (Digital History) та штучного інтелекту, порівняльно-історичного, візуального й дискурс-аналізу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше на основі комплексного вивчення архівних матеріалів (зокрема, розсекречених документів ГДА СБУ щодо реакції громадян Югославії), періодики, сатиричної графіки та літератури реконструйовано цілісну систему моделювання штучної політичної реальності. Крім того, доведено наявність регіональної специфіки у веденні кампанії шляхом компаративного аналізу центрального («Крокодил») та республіканського («Перець») сатиричних видань, де візуальні джерела проаналізовані як самостійні носії дегуманізуючого наративу.

Загальні висновки дослідження підтверджують, що витoki конфлікту мали геополітичний, а не догматичний характер, будучи реакцією Москви на надмірну політичну суб'єктність і самостійність Белграда. Встановлено, що радянська пропаганда діяла поетапно: від превентивного створення інформаційного вакууму

та інструменталізації рішень Комінформбюро для демонстрування міжнародного осуду, до конструювання образу Югославії як «маріонетки Заходу» і «фашистської диктатури» через показові судові процеси (справи Л. Райка, Т. Костова та К. Дзодзе) і літературний ревізіонізм (твори О. Мальцева, Б. Грібанова). Зрештою, державній машині СРСР вдалося в найкоротші терміни змінити суспільні наративи, перетворивши вчорашнього союзника на екзистенційного ворога.

Ключові слова: радянська пропаганда, антиюгославська кампанія, радянсько-югославський конфлікт, холодна війна, образ ворога, дегуманізація, Комінформбюро, Йосип Броз Тіто, сатирична преса.

This thesis is devoted to a comprehensive study of the mechanisms by which a totalitarian state influences public consciousness, using the Soviet-Yugoslav conflict as a case study. The object of the study is the Soviet state propaganda system and its functioning during the first phase of the Cold War, while the subject is specifically the anti-Yugoslav campaign of 1948–1953. The aim of this work is to identify the specific narratives, methods, images, and tools that were purposefully constructed by the Soviet propaganda machine to ideologically discredit the leadership of the Communist Party of Yugoslavia and Josip Broz Tito personally.

The study is based on an interdisciplinary approach that employs a social constructivist paradigm, as well as a wide range of historical methods: database creation, quantitative and qualitative content analysis, automated processing of press archives using digital history tools and artificial intelligence, as well as comparative-historical, visual, and discourse analysis.

The scientific novelty of the findings lies in the fact that, for the first time, a comprehensive study of archival materials (in particular, declassified documents from the SBU's Central Archives regarding the reaction of Yugoslav citizens), periodicals, satirical graphics, and literature has made it possible to reconstruct a coherent system for modeling

an artificial political reality. Furthermore, the existence of regional specificities in the conduct of the campaign has been demonstrated through a comparative analysis of the central (“Krokodil”) and republican (“Perets”) satirical publications, where visual sources are analyzed as independent carriers of a dehumanizing narrative.

The study’s overall findings confirm that the roots of the conflict were geopolitical rather than doctrinal in nature, stemming from Moscow’s reaction to Belgrade’s excessive political autonomy and independence. It has been established that Soviet propaganda operated in stages: from the preemptive creation of an information vacuum and the instrumentalization of Cominform Bureau decisions to demonstrate international condemnation, to the construction of an image of Yugoslavia as a “puppet of the West” and a “fascist dictatorship” through show trials (the cases of L. Raik, T. Kostov, and K. Dzodze) and literary revisionism (the works of O. Maltsev and B. Gribanov). Ultimately, the Soviet state apparatus succeeded in rapidly altering public narratives, transforming yesterday’s ally into an existential enemy.

Keywords: Soviet propaganda, anti-Yugoslav campaign, Soviet-Yugoslav conflict, Cold War, image of the enemy, dehumanization, Cominform Bureau, Josip Broz Tito, satirical press.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ВІД КУЛТУАРНИХ РОЗБІЖНОСТЕЙ ДО ВІДКРИТОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ	18
1.1. ПЕРЕДУМОВИ КОНФЛІКТУ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ СРСР	18
1.2. ПОЧАТОК ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ “ВОРОГА” В РАДЯНСЬКІЙ ПРОПАГАНДІ 1948 РОКУ	33
РОЗДІЛ 2. АНТИЮГОСЛАВСЬКА ПРОПАГАНДА У 1949–1953 РР.....	42
2.1. Розрив дипломатичних відносин і радикалізація радянської риторики	42
2.2 ФНРЮ у радянському пропагандистському дискурсі початку 1950-х рр.....	52
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	72

Вступ

Актуальність дослідження. У сучасному світі спостерігається безпрецедентне зростання ролі інформаційних війн та пропаганди як ключових інструментів геополітичного протистояння. Розуміння механізмів конструювання образу ворога, штучного моделювання політичної реальності та маніпулювання масовою свідомістю є критично важливим для розкриття природи інформаційних впливів. У цьому контексті антиюгославська кампанія 1948–1953 років стає класичним, хрестоматійним прикладом того, як державний апарат авторитарного типу здатен у найкоротші терміни радикально змінити суспільні наративи, перетворивши вчорашнього ключового союзника на головну екзистенційну загрозу.

У історичній науці проблемі радянсько-югославського конфлікту приділяється чимало уваги. Проте основний акцент у наукових розвідках традиційно робився передовсім на політико-дипломатичних аспектах конфлікту, ідеологічних розбіжностях між лідерами та партійній боротьбі. Водночас вичення саме інформаційного виміру цього протистояння – як цілісної системи пропагандистського конструювання нової реальності та дегуманізації опонента – часто залишався на другому плані або розглядався суто описово, без глибокого аналізу механізмів впливу на маси.

Однак трансформація методів ведення інформаційних війн у XXI столітті та посилення авторитарних тенденцій у низці сучасних держав поступово відроджують інтерес до вивчення історичного досвіду масованих пропагандистських кампаній. Це робить дослідження технологій радянської пропаганди актуальним не лише у суто науковому вимірі для заповнення історичних лакунів, але й у ширшому суспільно-політичному контексті.

Таким чином, процес функціонування системи радянської пропаганди періоду першого етапу холодної війни вартий пильної дослідницької уваги і має значний потенціал для комплексної наукової розробки.

Об'єктом дослідження є система радянської державної пропаганди та її функціонування в умовах першого етапу холодної війни.

Предметом антиюгославська компанія 1948-1953 років.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від 1948 р. до 1953 р. **Нижня межа** – червень 1948 р. – визначена публікацією резолюції Комінформбюро «Про становище в Комуністичній партії Югославії». Ця подія формалізувала розкол і дала старт відкритій, широкомасштабній пропагандистській кампанії в радянських ЗМІ. **Верхня межа** – березень–червень 1953 р. – пов'язана зі смертю Й. Сталіна (5 березня 1953 р.), що призвела до кардинальних змін у радянській зовнішній політиці.

Територіальні межі дослідження зосереджуються на території СРСР як центру генерування, розробки і розповсюдження пропагандистського продукту через центральні партійні й сатиричні видання та видавництва. Побіжно до розгляду залучається територія країн «народної демократії» (Угорщина, Болгарія та ін.) як простір, чий пропагандистські матеріали слугували радянській пресі інструментом утвердження власних наративів, водночас виступаючи і їх ретранслятором, і ареною для показових політичних процесів. Територія ФНРЮ розглядається як головний об'єкт інформаційного впливу та ідеологічної атаки.

Метою дослідження є специфічні наративи, методи, образи та інструменти, що цілеспрямовано конструювали та використовувалися радянською пропагандистською машиною для ідеологічної дискредитації керівництва КПЮ та особисто Й. Б. Тіто у визначений хронологічний період.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**:

– виявити ідеологічні та політичні витоки радянсько-югославського конфлікту 1948 р.;

- проаналізувати ключові наративи та стереотипи, що конструювалися радянською пресою для створення образу «ворога» в особі Й. Б. Тіто та його оточення;
- дослідити еволюцію візуального образу «тітоїзму» в радянській сатиричній графіці («Крокодил», «Перець»);
- підтвердити чи спростувати наявність регіональної специфіки у вище зазначених журналах;
- охарактеризувати роль Комінформу та показових політичних процесів у Східній Європі в радянській пропаганді проти Югославії;
- простежити процес згортання антиюгославської кампанії у радянській пропаганді після смерті Й. Сталіна у 1953.

Історіографічний огляд. Наукова розробка проблеми радянсько-югославського конфлікту 1948-1953 років у новітній період демонструє, що фокус дослідницької уваги тривалий час зосереджувалася переважно на політико-дипломатичних аспектах, ідеологічних розбіжностях та партійній боротьбі. Залучений масив наукової літератури дозволяє реконструювати історичний контекст досліджуваного періоду та виявити еволюцію наукових поглядів на природу цього протистояння.

Фундаментальне значення для розуміння загальноісторичного контексту розвитку Югославії, її внутрішньополітичних трансформацій та місця в системі міжнародних відносин мають праці Бранко Петрановіча¹ та Леоніда Гібіанського². Обидва автори є апологетами цього напрямку в сучасний період, що заклали підвалини сучасним дослідженням даної теми. Вагомий внесок у розробку геополітичних маневрів зробив також Александр Животич³, який дослідив складний

¹ Petranovic B. Istorija Jugoslavije 1918 – 1988 treća kniga Socijalistička Jugoslavija 1945-1988. Beograd : Nolit'beograd. Vol. 3. 550 p.

² Димић Љ., Гибиански Л. Ј. Јосиф Стаљин ј Јосип Тито. Београд : Архив Србије и Црне Горе, 2006. 48 с.

³ Животић А. Југославија, Албанија и велике силе. Београд : Архипелаг/ИНИС, 2011. 750 с.

трикутник відносин між Югославією, Албанією та великими державами, що є критично важливим для усвідомлення регіональної передумов розколу.

Окремий пласт становлять дослідження, присвячені безпосередньо генезі конфлікту та його наслідкам у системі міжнародного комуністичного руху. У цьому контексті варто відзначити працю Д. Марковича та С. Кіржавіца¹, яка розкриває механізми кулуарного тиску на керівництво КПЮ. Ретроспективний погляд на розвиток і трансформацію компанії Югославії репрезентує стаття Фреда Ворена Ніла². Широкий геополітичний контекст розриву, розглядаючи Югославію як «найзахіднішу частину східного світу», майстерно проаналізовано у статті Б. Репе³. Разом із тим, еволюція вітчизняного наукового дискурсу від заідеологізованих радянських оцінок до більш об'єктивного аналізу простежуються у статтях О. Юрченко і М. Каменецького⁴, а також Л. Матьоровки⁵, де досліджується радянсько-югославський конфлікт крізь призму рішень п'ятого з'їзду КПЮ.

Важливою складовою історіографічної бази є біографічні розвідки, які дозволяють поглянути на конфлікт крізь призму особистісного виміру та індивідуальної політичної волі. Життєвий та політичний шлях Йосипа Броза Тіто, процеси прийняття ним доленосних рішень та специфіка його лідерства ґрунтовно проаналізовано у сучасній біографії М.-Я. Каліч⁶ та англomовному дослідженні Г. Свейна⁷.

Перехід від вивчення суто політичних фактів до аналізу інформаційного виміру конфлікту, репресивних практик та конструювання ворожих образів

¹ Marković D., Kržavac S. *Zavera Informbiroa*. Beograd : Beogradska knjiga, 1987. 354 p.

² Neal F. W. *Communist Party in Yugoslavia* // *The American Political Science Review*. 1957. Vol. 51, no. 1. P. 88–111.

³ Repe B. *e Tito-Stalin Conflict: Yugoslavia as the Westernmost Part of the Eastern World* // *The Tito-Stalin Split 70 Years After*. 2020. P. 121–128.

⁴ Юрченко О. Ф., Каменецького М. С. З історії радянсько-югославських відносин у другій половині 40-х – першій половині 50-х років // *Сталінізм: деякі аспекти внутрішньої та зовнішньої політики*. 1988. № 2. С. 26–40.

⁵ Матьовка Л. М. Радянсько-югославські відносини за матеріалами п'ятого з'їзду КПЮ // *Український історичний збірник*. 2003. № 5. С. 293–298.

⁶ Каліч М.-Я. *Тіто. Вічний партизан. Біографія*. Київ : Вид-во Анетти Антоненко, 2023. 360 с.

⁷ Swain G. *TITO A Biography*. London : I. B.Tauris & Co. Ltd, 2011. 219 p.

репрезентують специфічні, вузькопрофільні праці. Дослідження Н. Петрова¹ розкриває механізми сталінізації та роль радянських каральних органів у країнах Центральної та Східної Європи, що допомагає зрозуміти технологію підготовки показових судових процесів над «тітовцями». Специфіку внутрішньоюгославського сприйняття конфлікту та образу лідера висвітлює збірка під редакцією В. Дімітрієвіча². Безпосередньо до теми пропагандистського конструювання звертається С. Єркьой³, праця якого є однією з небагатьох розвідок, що фокусується саме на трансформації образу Тіто від союзника до ворога у радянській пропаганді, створюючи міцне підґрунтя для подальшого аналізу медійних кампаній.

Таким чином, аналіз наявної історіографічної бази засвідчує, що попри репрезентативний масив праць із політичної та дипломатичної історії радянсько-югославського конфлікту. Однак комплексне вивчення інструментарію державної антиюгославської пропаганди як системи моделювання реальності та дегуманізації ворога залишається найменш розробленим напрямком, що формує об'єктивну історіографічну лакуну.

Аналіз джерел. Джерельна база дипломної роботи ґрунтується на широкому комплексі різнопланових матеріалів, що дозволило реконструювати політичний, ідеологічний та соціальний контекст досліджуваного періоду, зокрема щодо пропаганди 1948–1953 років. Залучений масив джерел класифіковано за походженням та типом інформації, що забезпечило всебічний підхід до висвітлення теми й уможливило уникнення одномірного трактування історичних процесів.

Фундамент документальної основи дослідження становлять опубліковані збірники архівних документів, що вводять у науковий обіг матеріали з державних архівів та відомчих сховищ. Систематичне використання таких джерел забезпечено,

¹ Petrov N. V. Stalinisme en Sovjetisering 1945-1953 Een studie van archiefmateriaal over Stalin, de NKVD-MGB, Duitsland en andere landen in Centraal- en Oost-Europa : doctoral dissertation. Amsterdam, 2008. 328 p.

² Тито и срби: злочинац на челу колоне / Прир. В. Димитријевић. Београд : Cetera mundi, 2013. 275 с.

³ Yerköy S. Müttefikten Düşmanlığa: Sovyet Propagandasında Tito'nun İmajının Dönüşümü // Turkish Studies. 2024. Vol. 19, no. 4. P. 1987–2007.

насамперед, завдяки двотомному виданню «Східна Європа у документах російських архівів 1944-1953 рр.»¹. – одній з найавторитетніших збірок, де упорядковані у хронологічному порядку документи охоплюють широкий спектр питань зовнішньої та внутрішньої політики СРСР щодо країн соціалістичного табору, що є важливим для розуміння механізмів прийняття рішень, як у самому СРСР, так і поза його межами. Окрему групу становлять документи міжнародного комуністичного руху, зібрані у виданні «Наради Комінформу, 1947, 1948...»². Особливе значення мають «Протокол другої наради Комінформу...»³ та резолюція Інформбюро «Про становище в Комуністичній партії Югославії»⁴, які перевели конфлікт у повністю публічну площину і визначили рамки подальшої пропагандистської кампанії.

До блоку управлінських документів належать архівні матеріали ГДАСБУ, а саме: «Копії спецповідомлень, доповідних записок...»⁵, що дають змогу зрозуміти реакцію громадян ФНРЮ, які на момент резолюції Інформбюро перебували на території України.

Значний масив опрацьованих матеріалів належить до актових джерел. До цієї групи віднесено епістолярну спадщину, критично важливу для аналізу генези конфлікту: поміщену у збірці «Секретне радянсько-югославське листування 1948 року»⁶ опубліковане в журналі «Запитання історії» та ін. Для реконструкції кулуарних аспектів дипломатії залучено записи розмов у щоденниках послів такі

¹ Восточная Европа, в документах Российских Архивов 1944-1953 гг. / ред. А. В. Бибина. Москва-Новосибирск : Сибирс. Хронограф, 1998. Т. 1. 1010 с.

² Совещания Коминформа, 1947, 1948, 1949. Документы и материалы / ред. Г. Адиеков. Москва : РОССПЭН, 1998. 800 с.

³ Протокол второго совещания Коминформа 19-23 июня 1948 г. // Совещания Коминформа, 1947, 1948, 1949: Документы и материалы / ред. Г. Адиеков. Москва, 1998. С. 399–454.

⁴ О положении в Коммунистической партии Югославии // Совещания Коминформа, 1947, 1948, 1949. Документы и материалы / ред. Г. Адиеков. Москва, 1998. С. 455–461.

⁵ Копии спецсообщений, докладных записок и представлений. *Галуз. держ. архів Служби безпеки України (ГДАСБУ)*. Ф. 16 Оп. 1. Спр. 0654. Арк. 262–266.

⁶ Секретная советско-югославская переписка 1948 года // Вопросы истории. 1992. № 10. С. 141–160.

як: «Зі щоденника А. Лаврентьєва. З запису розмови з Й. Б. Тіто про складнощі...»¹ чи «З донесення Стретена Жуйовича про нараду Політбюро ЦК КПЮ...»², що дозволяють простежити неформальні механізми узгодження позицій і внутрішні коливання по одбидві сторони конфлікту.

Важливе місце у джерельній базі посідають джерела особового походження (его-документи), які дають змогу з'ясувати суб'єктивну оптику учасників подій. У роботі широко використано праці Мілована Джиласа – одного з ідеологів КПЮ, віцепрезидента Югославії згодом дисидента: його спогади «Новий клас»³, «Розмови зі Сталіним»⁴, і «Тіто мій друг і мій ворог»⁵, унікальність яких зумовлена безпосередньою залученістю автора до ключових епізодів конфлікту.

Також нами залучені наративні джерела такі як «Інтерв'ю Й. Б. Тіто для Луї Далмаса...»⁶ яке дає змогу оцінити конфлікт з точки зору безпосередньо верховного керівництва. При тому не на сторінках документів, а у більш особистісному вимірі.

Оскільки предметом дослідження є антиюгославська пропаганда, кістяк джерельної бази становлять матеріали періодичної преси і літератури 1948–1953 років, які були основним інструментом конструювання образу ворога та трансляції ідеологічних установок широким верствам населення. Ключову роль відіграє аналіз матеріалів газети «Правда»⁷ – головного друкованого органу ЦК ВКП(б), що як офіційний рупор радянського керівництва задавав тон усій антиюгославській

¹ Из дневника А. Лаврентьева. Из записи беседы с И. Б. Тито о сложностях в развитии советско-югославских экономических отношений // Восточная Европа в документах российских архивов 1944-1953 гг. / ред. Т. В. Волокитина. Москва-Новосибирск, 1997. С. 777–779.

² Жуйович С. [Из донесения Стретена Жуйовича о совещании Политбюро ЦК КПЮ от 1 марта 1948 г.] // Сталин-Тито. Москва, 1991. С. 343–350.

³ Djilas M. The new class. New York; Washington : Praeger, 1967. 214 p.

⁴ Djilas M. Conversations with Stalin / trans. from Serbo-Croat by M. B. Petrovich. New York : Harcourt, Brace & World, 1962. 213 p.

⁵ Djilas M. Tito. The Story From Inside / trans. from Serbo-Croat by V. Kojić, R. Hayes. New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1980. 185 p.

⁶ Тито Ј. Б., Далмас Ј. За пуну равноправност социјалистичких земаља – Одговори на питања Луја Далмаса // Јосип Броз Тито: одговори. Београд, 1977. С. 14–25.

⁷ Титовские агенты перед судом народа: от собственного корреспондента «Правды» // Правда. 1950. № 93. С. 4.

кампанії, публікував директивні статті, резолюції та викривальні матеріали, формуючи нормативний дискурс конфлікту.

Важливий пласт джерел становлять спеціалізовані гумористичні журнали, які дозволяють простежити візуальні прийоми демонізації політичних опонентів і специфіку сатиричного дискурсу. У роботі здійснено системний аналіз підшивок за 1949-1953 рр. таких видань як «Крокодил»¹ – провідний сатиричний журнал, карикатури та фейлетони якого формували канонічні візуальні образи «кліки Тіто» для всесоюзної аудиторії. «Перець»² – український республіканський журнал, матеріали якого дають змогу простежити особливості рецепції та адаптації антиюгославської кампанії в УРСР. Залучення цих матеріалів відкриває можливості для компаративного аналізу пропагандистських стратегій у регіонах СРСР.

Пласт художньої літератури репрезентує роман Ореста Мальцева «Югославська трагедія»³. Цей твір став не лише найпопулярнішим та найтиражованішим серед тогочасних видань, а й був відзначений Сталінською премією, що свідчить про його пряме схвалення вищим керівництвом країни. Відтак він став показовим дороговказом для всіх інших авторів антиюгославської літератури.

Натомість політична публіцистика представлена памфлетом Бориса Грібанова «Банда Тіто – зброя американо-англійських паліїв війни»⁴, який транслює ідеологічні наративи в цілком іншому жанровому пласті. Якщо роман Мальцева був розрахований на найширшу потенційну аудиторію, то цільова аудиторія памфлету Грібанова зосереджувалася загалом на більш освічених громадянах СРСР. Саме тому його художньо-публіцистичні засоби насамперед відрізняються складністю

¹ Крокодил. 1949. № 29. С. 16.

² Литвиненко В., Олійник С. Б/Н // Перець. 1949. № 21. С. 1.

³ Мальцев О. М. Югославская трагедия. Москва : Воениздат, 1952. 440 с.

⁴ Грибанов Б. Банда Тито – орудие американо-английских поджигателей войны. Москва : Госполитиздат, 1951. 152 с.

для сприйняття звичайним робітником чи селянином, проте є цілком зрозумілими для людей із вищою чи партійною освітою.

Підсумовуючи, залучений масив різнопланових джерел – від офіційних документів та еґо-документів до сатиричної періодики й публіцистики – створює надійний фундамент для даного дослідження. Ця комплексна база дала змогу не лише простежити генезу радянсько-югославського конфлікту, а й всебічно реконструювати інструменти конструювання образу ворога в радянській пропаганді 1948–1953 років.

Методологія та методи дослідження. Методологічна основа роботи базується на міждисциплінарному підході, що органічно поєднує епістемологічні настанови та інструментарій історичної науки, політології, соціології масових комунікацій та соціальної психології. Фундаментальною теоретичною оптикою виступає соціально-конструктивістський підхід, згідно з яким державна пропаганда розглядається не як пасивне відображення історичних подій, а як активний інструмент штучного моделювання політичної реальності та конструювання образу ворога.

Теоретичний каркас дослідження спирається на комплекс визнаних наукових концепцій. Базовою є теорія формування громадської думки та концепція соціальних стереотипів Волтера Ліппмана¹ у поєднанні з концепцією «невидимого уряду» Едварда Бернейса². Залучення цієї теоретичної рамки дозволяє проаналізувати механізми створення штучного інформаційного вакууму, процеси конструювання спрощених та емоційно забарвлених ментальних трафаретів, що заміщують для масової аудиторії складну політичну дійсність, а також технології нівелювання суверенітету через медійне моделювання образів підконтрольних і не самостійних акторів.

¹ Lippmann W. Public opinion. New York : Brace and Company, 1922. 437 p.

² Bernays E. Propaganda. New York : Ig Publishing, 204. 175 p.

Соціально-психологічний вимір маніпулятивного впливу розкривається через залучення концепції психології натовпу Густава Ле Бона¹, яка уможливорює аналіз репрезентації масової поведінки у пропагандистському дискурсі, механізмів ідеологічного навіювання, досягнення ефекту духовної єдності мас та штучного розчинення індивідуальності в колективному пориві. Політологічний аспект проблеми аналізується через концепцію легітимності влади Макса Вебера², що дає змогу інтерпретувати інструменталізацію міжнародної солідарності та зовнішнього осуду як важливий механізм валідації внутрішньодержавних політичних рішень в очах суспільства.

Крім того, методологія роботи спирається на засади цифрової історії (Digital History) та кількісного макроісторичного підходу. Це зумовлює перехід від виключно інтуїтивно-описового читання джерел до їх обчислення, структурування у відповідні інформаційні системи та подальшого залучення технологій штучного інтелекту³ для їх глибокого математичного аналізу⁴. Такий підхід дозволяє автоматизувати пошук прихованих закономірностей в ідеологічних кампаніях шляхом математичної верифікації великих масивів даних.

Для досягнення поставлених завдань, відповідно до визначеної методологічної рамки, передбачено застосування комплексу спеціально-історичних та міждисциплінарних методів дослідження. Зокрема, метод створення та структурування баз даних⁵ використовується для систематизації та класифікації

¹ Лебон Г. Психологія людських спільнот / пер. з франц. Г. Понеділок. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2020. 228 с.

² Макс Вебер. Три чисті типи легітимного панування. litopys.org.ua/. URL: <http://litopys.org.ua/weber/wbs07.htm> (дата звернення: 23.02.2026).

³ Gem-боти. URL: https://drive.google.com/drive/folders/1jCg_SYo-WhYcm3iNctuXue4TDKQw8Pa5?usp=sharing (дата звернення: 05.05.2026).

⁴ «Звіт за результатами аналізу бази даних "Іноземні відгуки на резолюцію Інформаційного бюро комуністичних партій про становище в компартії Югославії"». URL: <https://docs.google.com/document/d/1aV5q05z-xGeh5yTASxiHiDNFnypKpaUy/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true> (дата звернення: 14.02.2026).

⁵ База даних "Іноземні відгуки на резолюцію Інформаційного бюро комуністичних партій про становище в компартії Югославії". URL: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/19Cu3vUyhjmxWygODXSEDAXkhlLa0UjdN/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true> (дата звернення: 14.02.2026).

великих масивів джерельних даних, що дозволяє підготувати репрезентативну емпіричну базу для її подальшої комп'ютерної обробки. На цьому підґрунті метод автоматизованого аналізу баз даних із залученням штучного інтелекту застосовується для комплексної аналітичної обробки зведених інформаційних масивів, виявлення прихованих кореляцій, статистичних відхилень та патернів ідеологічного впливу, які вкрай складно зафіксувати під час традиційного ручного опрацювання. Окрім того, кількісний та якісний контент-аналіз спрямований на опрацювання масивів періодичної преси, вимірювання інтенсивності інформаційного впливу та класифікацію типів згадок за визначеними критеріями. Натомість методи статистичного та кореляційного аналізу, зокрема використання банальних шкал оцінювання та обчислення коефіцієнтів кореляції, залучено для математичної фіксації динаміки інформаційної кампанії та рівня жорсткості політичної риторики.

Компаративний та динамічний виміри роботи забезпечуються завдяки порівняльно-історичному методу, призначеному для зіставлення розбіжностей у державній риториці на різних етапах та в різних друкованих органах. Текстуальний пласт джерельної бази досліджується за допомогою дискурс-аналізу та лінгвістичного аналізу, які застосовуються з метою вивчення трансформації лексичного інструментарію та виокремлення специфічних семантичних полів мови ворожнечі. Разом із цим, метод ідентифікації пропагандистських технік залучено для препарування публіцистичних і художніх текстів із метою виявлення конкретних механізмів психологічної маніпуляції, дискредитації та делегітимації опонента. Нарешті, ілюстративний сегмент джерел опрацьовується за допомогою візуального аналізу, який дозволяє здійснити деконструкцію сюжетних моделей, візуальної метафори та еволюції графічних стереотипів в ілюстрованих сатиричних виданнях.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що в межах дослідження поглиблено вивчення проблеми завдяки комплексному аналізу

матеріалів з Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ), які стосуються відгуків на резолюцію Комінформбюро від громадян Югославії, що перебували на теренах СРСР. Крім того, доповнено уявлення про республіканський вимір антиюгославської кампанії на основі широкого комплексу джерел, що дозволило виявити специфіку адаптації центральних пропагандистських кліше до місцевих умов. Також набуло подальшого розвитку дослідження механізмів та засобів ведення антиюгославської інформаційної кампанії. Зокрема, через аналіз художньої та політичної публіцистики виявлено її ключові особливості, а залучення візуальних джерел (карикатур у журналах «Крокодил» та «Перець»), які розглядаються як самостійні та інформативні носії пропагандистського наративу, дало змогу розкрити механізми візуального конструювання образу «ворога» у масовій свідомості.

Короткі відомості про апробацію результатів дослідження

Публікації та виступи автора на наукових конференціях: «Каразінські читання (історичні науки)...2025»¹, «Каразінські читання (історичні науки)...2026...»², « Science Looks Ahead. AI as a research assistant...»³, «XXII Кирило-Мефодіївські читання»⁴. Виступ на науковому семінарі центру болгаристики та балканських досліджень ім. Марина Дринова⁵.

Структура дипломної роботи складається зі вступу, двох розділів, кожен розділ містить два підрозділи, висновків, списку використаних джерел і літератури.

¹ Максимов Д. В. Причини радянсько-югославського конфлікту 1948–1953 рр. // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 78-ї Міжнародної наукової конференції. 2025. С. 147–150.

² Максимов Д. Циклічність уваги радянської газети «Правда» до Югославії 1947–1948 рр. // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 79-ї Міжнародної наукової конференції (до 90-річчя заснування Наукового товариства студентів у Харківському університеті). 2026. С. 280–281.

³ Maksymov D. Practices of using AI agents in the development and analysis of databases for humanitarian research // Science Looks Ahead. AI as a research assistant – Наука – погляд у майбутнє. Штучний інтелект як інструмент науковця: матеріали міжвузівської студ. наук. конференції, 6 травня 2026р. 2026. Р. 5–7.

⁴ Програма міжнародної наукової конференції XXII Кирило-Мефодіївські читання: народжені на порубіжжі: історія ідей у Центрально-Східній Європі. Харків, 2026. С. 3-4.

⁵ Mykolenko D. 26 березня 2026 р науковий семінар з Дмитром Максимовим. URL: https://www.youtube.com/watch?v=gmr7FB_1vyw (дата звернення: 16.05.2026).

Розділ 1. Від кулуарних розбіжностей до відкритої інформаційної війни

1.1. Передумови конфлікту в інформаційному просторі СРСР

Як зазначав М. Джилас, «Між Тіто і Сталіним існувало щось особливе, що не було висловлене – ніби між ними були взаємні образи, але жоден із них не висловлював їх через власні причини. Сталін дбав про те, щоб не посваритися з Тіто, але, водночас, мимохідь, зауважував про стан речей у Югославії. Тіто ставився до Сталіна з повагою, як до старшого, але не погоджувався з ним, особливо негативно ставився до сталінських закидів щодо ситуації в Югославії»¹. Але ця внутрішня незгода не завадила Тіто з початку свого правління взяти за основу його методи і його політику. Югославію 1940–50-х років М. Джилас презентує як «за внутрішньою будовою максимально схожою на СРСР, але не ідентичною!»². Там також проходила посилена націоналізація, індустріалізація і колективізація з усіма вище зазначеними аспектами, які передбачали такі явища як злиття державного апарату з партійним, розширення повноважень таємної поліції, боротьба з «ворогами народу» (до яких належали четники, усташі, білоемігранти, а з початком конфлікту ще й «комінформбюровці»), існування «трудових таборів» на кшталт ГУТАБу³.

Не тільки у внутрішній, а й у зовнішній політиці Югославія намагалася копіювати радянську модель. Так, у «холодній війні», що розпочалася 1946 р., ФНРЮ досить послідовно відстоювала позицію Радянського Союзу, і була, як зазначалось у звітах Держдепартаменту США, «головним сателітом» СРСР на

¹ Djilas M. *Conversations with Stalin* / trans. from Serbo-Croat by M. B. Petrovich. New York : Harcourt, Brace & World, 1962. P. 104.

² Djilas M. *Tito. The Story From Inside* / trans. from Serbo-Croat by V. Kojić, R. Hayes. New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1980. P. 73.

³ Repe B. *e Tito-Stalin Conflict: Yugoslavia as the Westernmost Part of the Eastern World* // *The Tito-Stalin Split 70 Years After*. 2020. P. 121–128.

Балканах¹. Що самі ж югослави активно доводили, як у своїй військовій, так і в зовнішній політиці всіх щаблів².

Варто зазначити й відмінності влаштування ФНРЮ від моделі СРСР та «народних демократій» інших країн Центральної Європи. Найголовнішим серед іншого було те що, Югославія сама визволила себе у Другій світовій та громадянському протистоянні, яке самі югослави називали «Революцією». Таку інтерпретацію Москва відмовлялася визнавати³. Її дисципліновані партизанські загони були де-факто повноцінною армією. Компартія прийшла до влади власними силами за підтримки народу, її лідери були самоврядними, а всередині КПЮ була майже відсутня фракційність.

Варто зазначити, що на початку існування Другої Югославії КПЮ все ж мала низку проблем, невідомих іншим комуністичним партіям Центральної Європи. Її осередки були малочисельними, члени партії не носили з собою партійних квитків, а збори навіть після закінчення війни проводилися в атмосфері конспірації. Пов'язано це перш за все з такими чинниками як заборона комуністичної партії у Першій Югославії й можливістю бути вбитим за свої політичні погляди, як це відбувалося за правління Карагеоргієвичів і під час Другої світової війни. Сталінські чистки в СРСР ледве не знищили партію в 1930-ті роки. Їх результатом стало скорочення чисельності комуністів. Крім того, під час Другої світової майже не проводився набір в партію. У Югославії, щоб бути комуністом або їх підтримувати не обов'язково було мати партійний квиток⁴. Членство у «Народному фронті», який був створений КПЮ ще в 1935 році, взагалі було формальним. Звинувачення Комінформу КПЮ у «злитті» і «розчиненні» у Народному фронті

¹ Каліч М.-Я. Тіто. Вічний партизан. Біографія. Київ: Вид-во Анетти Антоненко, 2023. С. 198–199.

² Совещания Коминформа, 1947, 1948, 1949. Документы и материалы / ред. Г. Адиеков и др. Москва: РОССПЭН, 1998. С. 3–51.

³ Djilas M. Conversations with Stalin / trans. from Serbo-Croat by M. B. Petrovich. New York : Harcourt, Brace & World, 1962. P. 17-18.

⁴ Беседа маршала Тито с болгарскими журналистами // Правда. 1947. № 139. С. 4.

насправді не відповідають дійсності. Фраза ж тодішнього міністра закордонних справ Югославії Е. Карделя: «Народний фронт є єдиною масовою політичною організацією трудящих на чолі з комуністичною партією, як її керівним ядром, як авангардом усього трудового народу»¹, невірно трактується. В роки війни у середині «Народного фронту» югославські комуністи створили безліч організацій, серед яких «Союз комуністичної молоді Югославії» (СКМЮ), «Антифашистський фронт жінок (АФЖ)», «Об'єднана спілка антифашистської молоді Югославії (ОСФМЮ) і т. д. Ідеологічне спрямування цих організацій і «Народного Фронту» загалом було комуністичним. Ті партії, що в роках війни влилися в «Народний фронт» для боротьби з загарбниками, часто згодом теж ставали комуністами. Ті ж організації, які не стали на сторону КПЮ, зазнавали утисків і репресій. На це вказувало керівництво Комуністичної партії Югославії, описуючи політичне становище в країні станом на осінь 1946 року. радянську сторону інформували про встановлення систематичного контролю за діяльністю лідерів опозиційних угруповань. На них підібрано компрометуючий матеріал, і югославський уряд у відповідний момент застосує більш радикальні заходи щодо них»².

Щодо чисельності КПЮ, то, як зазначав Фред Уорен Ніл, який відвідував Югославію у 1950-х рр. й ознайомився з архівними звітами, то з 1945 до 1948 р. вона збільшилася втричі. За даними Ф. Ніла, в партії станом на червень 1945 р. налічувалося 140 тис. членів, а вже в червні 1948 р. ця цифра збільшилася до 448 тис. осіб³. Варто зазначити, що більшість із членів КПЮ становили селяни, що контрастувало з образом партії як робітничої, яке було характерним для більшості країн Східної Європи тих років. Лише на початку 1954 р. ситуація змінилася й робітничий клас став переважати.

¹ Тито и срби: злочинац на челу колоне / Прир. В. Димитријевић. Београд : Cetera mundi, 2013. С. 142-145.

² Там само.

³ Neal F. W. The Communist Party in Yugoslavia // The American Political Science Review. 1957. Vol. 51, no. 1. P. 88–111.

Переходячи ж від внутрішньополітичних до зовнішньополітичних передумов виділимо, на наш погляд, головні з них. На ситуацію вплинула громадянська війна в Греції, розв'язана місцевою компартією. Саме цією країною мав «поступитися» СРСР згідно домовленості Й. Сталіна з В. Черчиллем у жовтні 1944 р. Москва припинила будь-які поставки зброї «Демократичній Армії Греції» на чолі з Никосом Захаріадісом. Й. Тіто ж все одно продовжував підтримувати грецьких комуністів. На нараді 10 лютого 1948 р. Й. Сталін засудив дії Югославії. «Греція розташована на життєво важливих комунікаційних шляхах західних держав. Тут безпосередньо втрутилися Сполучені Штати – найпотужніша держава у світі. І тому треба, не вагаючись, згорнути грецьке повстання»¹.

Попри це попередження та зустріч з лідерами Комуністичної партії Греції (КПГ) 21 лютого, Белград надавав допомогу аж до червня 1949 р. Така впертість пояснювалася планами Тіто створити «федерацію східноєвропейських країн» (ФСК), до якої, окрім Греції, мала увійти й Болгарія та Албанія².

Протиріччя відбувалися і навколо Албанії. Хоча ця країна цілком залежала від Югославії і Й. Тіто, з дозволу Сталіна, планував її «проковтнути»³, Тирана почала самотійно зближуватися з Москвою. Прагнучи випередити події та інтегрувати Албанію до майбутньої федерації, 15 січня 1947 р. Й. Тіто домовився з Е. Ходжею про введення в Албанію югославських дивізій⁴. Оскільки Москву не попередили, Й. Сталін зустрів цю ініціативу різким осудом, і введення військ довелося скасувати.

Ситуацію загостило самогубство 20 листопада 1947 р. голови Держплану Нако Спіру. Він намагався відстоювати економічну незалежність Албанії від

¹ Djilas M. *Conversations with Stalin* / trans. from Serbo-Croat by M. B. Petrovich. New York : Harcourt, Brace & World, 1962. P. 104.

² Юрченко О. Ф., Каменецького М. С. З історії радянсько-югославських відносин у другій половині 40-х – першій половині 50-х років // *Сталінізм: деякі аспекти внутрішньої та зовнішньої політики*. 1988. № 2. С. 26–40.

³ Djilas M. *Conversations with Stalin* / trans. from Serbo-Croat by M. B. Petrovich. New York : Harcourt, Brace & World, 1962. P. 139-140.

⁴ Животић А. *Југославија, Албанија и велике силе*. Београд : Архипелаг/ИНИС, 2011. С. 296-297.

ФНРЮ, через що зазнав шаленого критики й тиску¹ з боку проюгославського лобі на чолі з Кочі Дзодзе та «героїчним товаришем» Енвером Ходжею². Не витримавши цькування, Спіру, якого Джилас описував як «надзвичайно чутливого та інтелігентного»³, застрелився.

Ситуацію ускладнювала, і «несанкціонованої з Москвою» заява Генерального секретаря Болгарської комуністичної партії Георгія Димитрова про утворення федерації з Югославією, на прес-конференції від 21 січня 1948 року⁴. Хоча югославське керівництво намагалося дистанціюватися від заяви Г. Димитрова. Та це не завадило Кремлю викликати на «килим» болгар разом із югославами. Варто зауважити, що на шпальтах «Правди» ще роком раніше з'являлася публікація, яка за змістом перегукувалася із заявою Г. Димитрова. Щоправда, тоді йшлося про спростування Болгарським телеграфним агентством інформації, оприлюдненої грецьким тижневиком «Македонія»⁵. Найімовірніше, у 1947 році поява цього матеріалу в головному друкованому органі СРСР мала на меті саме дезавувати чутки та зафіксувати офіційну позицію: створення будь-якої федерації на той момент не планувалося.

ФНРЮ економічно залежала від СРСР. Станом на 1946 рік, товарообіг між СРСР і ФНРЮ становив майже 39 млн рублів, а в 1947 р. він зріс до 60,5 млн рублів. Крім того, в 1947 році СРСР забезпечував Югославію 100% постачання сталі та понад 50% імпорту нафтопродуктів, не цураючись при цьому закуповувати

¹ Информация сотрудников ОВП ЦК ВКП(б) Н. И. Пухлова и П. И. Манчхи о VIII пленуме КПА-15 мая 1948 г. // Восточная Европа, у документах российских архивов 1944–1953 гг. / ред. Т. В. Волокитина. Москва-Новосибирск, 1997. С. 871–872.

² Энвер Ходжа Речи, беседы, статьи (1969–1970). Тирана: 8 Нентори, 1980. С. 315.

³ Djilas M. Conversations with Stalin / trans. from Serbo-Croat by M. B. Petrovich. New York : Harcourt, Brace & World, 1962. P. 129.

⁴ Пресс-конференция у Г. М. Димитрова // Правда. 1948. № 23. С. 4.

⁵ Опровержение Болгарского телеграфного агентства // Правда. 1947. № 42. С. 6.

сировину в Югославії за зниженими цінами¹. Спроби утворення змішаних підприємств також провалилися, і сторони змогли досягти хоч якогось консенсусу стосовно цього питання тільки по відношенню до утворених на початку лютого 1947 р. радянсько-югославських спільних товариств «Юспад» і «Юоста», які сам Й. Тіто вважав «принизливими» й «нерівноправними». Радники Радянського Союзу, які зневажливо ставилися до п'ятирічного плану ФНРЮ і запитували: «Навіщо Югославії важка промисловість, адже в СРСР є все, що їй потрібно?»². СРСР намагався створити таку модель економічної співпраці з іншими країнами «народної демократії», в якій би відсталі аграрні країни постачали в Радянський Союз хліб, сировину для важкої промисловості та електроенергію³, що явно не влаштовувало Й. Тіто. До цього додалися ще й проблеми з курсом динару до рубля, який зріс на третину і становив 6 до 1 замість старого 4.2 динарів за 1 рубль. Саботаж радянською стороною підписання економічної угоди на початку 1948 р. й перенесення підписання на кінець 1948 р.⁴.

Неодноразова згадана вище нарада, у якій брали участь Георгій Димитров, Васил Коралов, який тоді обіймав посаду міністра закордонних справ Болгарії, а також перший секретар ЦК БКП Трайчо Костов. Від ФНРЮ очікувалася присутність безпосередньо Тіто, та він, зіславшись на погане самопочуття, відправив майбутнього міністра закордонних справ Едварда Карделя, секретаря ЦК Комуністичної партії Хорватії Владіміра Бакарича і М. Джиласа. Від СРСР були присутні Й. Сталін, міністр закордонних справ СРСР В. Молотов, заступник міністра закордонних справ В. Зорін, голова Ради Союзу Верховної Ради СРСР

¹ Юрченко О., Каменецький М. З історії радянсько-югославських відносин у другій половині 40-х – першій половині 50-х років // Сталінізм: деякі аспекти внутрішньої та зовнішньої політики. Академія наук УРСР. Ін-т історії України НАН України. Київ 1988. № 2. С. 26–40.

² Тито Ј. Б., Далмас Ј. За пуну равноправност социјалистичких земаља – Одговори на питања Луја Далмаса // Јосип Броз Тито: одговори. Београд, 1977. С. 14–25.

³ Каліч М.-Я. Тіто. Вічний партизан. Біографія. Київ: Вид-во Анетти Антоненко, 2023. С. 190.

⁴ Из дневника А. Лаврентьева. Из записи беседы с И. Б. Тито о сложностях в развитии советско-югославских экономических отношений // Восточная Европа в документах российских архивов 1944-1953 гг. / ред. Т. В. Волокитина. Москва-Новосибирск, 1997. С. 777–779.

Андрій Жданов, секретар ЦК ВКП(б) М. Сулов та заступник Голови Ради Міністрів СРСР Г. Маленков. Причиною зустрічі стали заяви Димитрова про федерацію та інцидент з югославськими полками в Албанії. М. Джилас підсумував атмосферу зустрічі так: стало очевидно, що будь-які стосунки між соцкраїнами неможливі без дозволу Москви, а самостійність розцінюється як замах на права СРСР¹.

Результатом цих «перемовин» стала пропозиція Сталіна про утворення болгаро-югославської федерації, але не у вигляді рівноцінного союзу незалежних республік, а саме союзу держав, що за словами Е. Карделя, який розцінив це як спробу завести «троянського коня» через лояльну до Кремля Софію Сталін планував усунути Й. Тіто і підкорити собі КПОУ². І хоча 11 лютого 1948 року, з урахуваннями побажань Сталіна, була підписана угода зі СРСР про проведення консультацій із цього приводу, та це не мало свого логічного завершення.

Водночас у радянській пропаганді все ж траплялися згадки про Балканську федерацію, вже після укладання угоди про консультації, хоча вони мали переважно фрагментарний характер і окреслювали доволі туманні перспективи. Зокрема, у статті під назвою «Відповіді Георгія Димитрова на запитання кореспондента агентства Юнайтед Прес» болгарський лідер зазначив, що об'єднання двох країн відбудеться лише тоді, коли керівництво обох держав дійде висновку про готовність до цього кроку³.

Засідання Політбюро ЦК КПОУ, деталі якого стали відомі Москві завдяки доносу Сретена Жуйовича, спровокувало гнівну реакцію керівництва ВКП(б) через звинувачення СРСР у великодержавному шовінізмі. Едвард Кардель різко зауважив: «Нещодавня постанова ЦК ВКП(б) про музику – це повернення тільки до

¹ Djilas M. Conversations with Stalin / trans. from Serbo-Croat by M. B. Petrovich. New York : Harcourt, Brace & World, 1962. P. 160–161.

² Цит. по: Swain G. TITO A Biography. London: I. B.Tauris & Co. Ltd, 2011. P. 83–108.

³ Ответы Георгия Димитрова на вопросы корреспондента агентства Юнайтед Пресс // Правда. 1948. № 157. С. 4.

російського класицизму, це заперечення досягнень інших народів». Наголошувалося на монополізації керівних посад росіянами та звільненні кадрів інших національностей¹.

Болючим питанням стали спроби СРСР применшити роль югославських партизанів у Другій світовій війні. Це підривало сприйняття Югославії як суверенної держави. Мілован Джилас категорично заявив: «Ми самі себе звільнили, нас не звільняла Червона Армія», з чим погодився Йосип Броз Тіто². Очільник Югославії навіть збирався піти відставку, проте, за свідченням Джиласа, усі члени Політбюро, окрім Сретена Жуйовича, виступили проти цього³. Джилас влучно схарактеризував Інформбюро, у створенні якого сам брав участь, як «інституцію по підкоренню інших партій волі СРСР»⁴.

Врешті решт Тіто визначив курс: «Югославія розвиватиметься власним шляхом. Ставлення до СРСР має залишатися без змін. У міжнародних питаннях Югославія виступатиме єдино й допомагатиме Радянському Союзу...»⁵.

Напругу підсилювали економічні та військові чинники. Обговорювалося гальмування поставок радянської зброї. «Росіяни не хочуть йти нам назустріч, заявляючи: навіщо вам сильна армія, адже ми тут», – коментував Тіто⁶. Не меншим подразником були «ганебні» та «нерівноправні» угоди про створення змішаних компаній «Юспад» та «Юста» (лютий 1947 р.). Тіто розцінював це як економічний тиск, який ФНРЮ мусить витримати заради незалежності, розуміючи необхідність розраховувати на власні сили⁷.

¹ Жуйович С. [Из донесения Стретена Жуйовича о совещании Политбюро ЦК КПЮ от 1 марта 1948 г.] // Сталин-Тито. Москва, 1991. С. 343–350.

² Там само.

³ Djilas M. Tito. The Story From Inside / trans. from Serbo-Croat by V. Kojić, R. Hayes. New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1980. P. 123-124

⁴ Djilas M. The new class. New York; Washington : Praeger, 1967. P. 185.

⁵ Жуйович С. [Из донесения Стретена Жуйовича о совещании Политбюро ЦК КПЮ от 1 марта 1948 г.] // Сталин-Тито. Москва, 1991. С. 343–350.

⁶ Там само.

⁷ Каліч М.-Я. Тіто. Вічний партизан. Біографія. Київ: Вид-во Анетти Антоненко, 2023. С. 192.

7 березня В. Молотов у записці послу А. Лаврентьєву подякував С. Жуйовичу за «викриття удаваних друзів». Відмова Економічної ради Югославії надати інформацію про стан власної економіки 9 березня того ж року була сприйнята Москвою як дипломатична агресія, хоча югославське керівництво лише вимагало передавати такі дані через ЦК, а не через рядових співробітників. Лаврентьєв розцінив це як зміну ставлення до СРСР і терміново відбув до Москви. Перед від'їздом, 10 березня, він зустрівся з Тіто та Карделем. Обговорюючи відмову СРСР від торгової угоди на 1948 рік та стрибок курсу (з 4.2 до 6 динарів за рубль), Тіто відмовив послу: «Навіть брати подекуди сваряться»¹.

Попри критику Політбюро ВКП(б), 13 березня Молотов надіслав телеграму з роз'ясненням позиції щодо торгових й економічних стосунків². Важко сказати, чи був це тактичний хід, поки Кремль готував основний удар³. Тіто погодився на перемовини листом від 18 березня, але було запізно. Того ж дня СРСР почав відкликати військових й цивільних спеціалістів, мотивуючи це їхнім «оточенням ворожістю»⁴. Повірений у справах Д. Армянінов поінформував Тіто про зміст листа Молотова. Очільник Югославії відреагував фразою «ми навчені керувати й можемо керувати самі»⁵, хоча 24–25 березня посол ФНРЮ в Москві та Е. Кардель у Белграді просили залишити бодай частину фахівців⁶. 20 березня Тіто відповів Молотову, відкидаючи звинувачення в недоброзичливості та закликаючи усунути перепони у

¹ Из дневника А. Лаврентьева. Из записи беседы с И. Б. Тито о сложностях в развитии советско-югославских экономических отношений // Восточная Европа в документах российских архивов 1944-1953 гг. / ред. Т. В. Волокитина. Москва-Новосибирск, 1997. С. 777–779.

² Секретная советско-югославская переписка 1948 года // Вопросы истории. 1992. № 4-5. С. 119–136.

³ Димић Љ., Гибиански Л. Ј. Јосиф Стаљин ј Јосип Тито. Београд : Архив Србије и Црне Горе, 2006. С. 35–34.

⁴ Секретная советско-югославская переписка 1948 года // Вопросы истории. 1992. № 4-5. С. 119–136.

⁵ Marković D., Kržavac S. Zavera Informbiroa. Beograd: Beogradska knjiga, 1987. P. 89.

⁶ Из дневника В. М. Молотова. Запись беседы с В. Поповичем об отзыве советских специалистов из Югославии. 24 марта 1948 г. // Восточная Европа в документах российских архивов 1944-1953 гг. / ред. Т. В. Волокитина. Москва-Новосибирск, 1997. С. 800-801.

співпраці¹. Реторика листа – як рівний до рівного – ймовірно, ще більше розлютив Сталіна. Тіто прийняв рішення не поступатися.

27 березня 1948 року надійшла відповідь за підписами Сталіна й Молотова. Лист доставили А. Лаврентьєв та Д. Армянінов. Тіто згадував: «Коли я швидко прочитав перші рядки, мене як громом вразило... Лаврентьєв підійшов ближче, не спускаючи з очей»². На питання посла про відповідь Тіто сухо відказав: «Ми обговоримо»³.

Лист, підготовлений на основі записки від 18 березня, засуджував політику ФНРЮ. Керівництву КПЮ закидали «антирадянські» вислови, розчинення партії в «Народному фронті», відсутність пленумів, узурпацію влади Тіто та відродження капіталізму⁴. Лунали бездоказові звинувачення в шпигунстві, зокрема, проти В. Велебита⁵. Згадувався інцидент з Джиласом. Відкликання радників пояснювалося заявою Кочі Поповіча про їхню дорожнечу та неефективність. Фігурували тези із засідання ЦК КПЮ від 1 березня, що стало вироком для інформатора Жуйовича. Керівництво КПЮ порівнювали з Л. Троцьким, натякаючи на повчальність його кар'єри⁶.

Копії листа розіслали членам Інформбюро. Першою позицію Сталіна підтримала Угорщина (8 квітня), згодом долучилися інші. Аналогічні листи надсилалися в Белград для тиску⁷.

Й. Броз Тіто опинився перед складною дилемою: політична капітуляція або захист державного суверенітету. Усвідомлюючи специфіку сталінських методів

¹ Секретная советско-югославская переписка 1948 года // Вопросы истории. 1992. № 4-5. С. 119–136.

² Тито Ј. Б., Далмас Ј. За пуну равноправност социјалистичких земаља – Одговори на питања Луја Далмаса // Јосип Броз Тито: одговори. Београд, 1977. С. 14–25.

³ Там само.

⁴ Справка ОВП ЦК ВКП (б) М. А. Суслову «Об антимаксистских установках руководителей компартии Югославии в вопросах внешней и внутренней политики». 18 марта 1948 г. // Восточная Европа в документах российских архивов 1944-1953 гг. / ред. Т. В. Волокитина. Москва-Новосибирск, 1997. С. 787-800.

⁵ Секретная советско-югославская переписка 1948 года // Вопросы истории. 1992. № 4-5. С. 119–136.

⁶ Там само.

⁷ Димић Љ., Гибиански Ј. Ј. Јосиф Стаљин ј Јосип Тито. Београд : Arhiv Srbije i Crne Gore, 2006. С. 34.

тиску, він обрав шлях опору. Протягом двох годин лідер Югославії підготував розлогу 33-сторінкову відповідь, витриману у безпрецедентно різкому тоні.

Й. Тіто відкинув оцінки ЦК ВКП(б), назвавши їх наклепом. Він наголосив, що радянські звинувачення ґрунтуються на недостовірних свідченнях, отриманих від «відомих антипартійних елементів або поодиноких невдоволених», а інформацію про засідання 10 лютого, передану О. Ранковичем, схарактеризував як спотворену¹. Натомість югославський лідер запропонував провести зустріч у Белграді, де планував спростувати всі закиди. Свою позицію він підкріпив тезою: «Хоч би як сильно хтось... любить СРСР, він не може дозволити любити менше свою рідну країну»².

Єдиною поступкою стала згода на відставку В. Велебита. Водночас лист завершувався зустрічним звинуваченням на адресу СРСР у здійсненні шпигунської діяльності³.

Сталін відхилив пропозицію, заявивши у листі від 4 травня, що справу розгляне Інформбюро. Пленум ЦК КПЮ (12–13 квітня) відкинув звинувачення Москви⁴. 17 травня Тіто й Кардель повідомили про відмову від участі в засіданні Комінформбюро, оскільки інші партії вже зайняли упереджену позицію⁵.

19 травня представник ЦК ВКП(б) В. Мошетов доставив лист М. А. Суслова з пропозицією провести засідання Інформбюро в Україні⁶. Тіто пообіцяв обговорити це на пленумі. На зустрічі лідери ФНРЮ повідомили про майбутній V Конгрес партії (липень 1948 р.) та нову програму. Відповідь від 21 травня

¹ Секретная советско-югославская переписка 1948 года // Вопросы истории. 1992. № 6-7. С. 158–172.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Секретная советско-югославская переписка 1948 года // Вопросы истории. 1992. № 4-5. С. 119–136.

⁶ Секретная советско-югославская переписка 1948 года // Вопросы истории. 1992. № 6-7. С. 158–172.

підтвердила позицію Белграда: засудження КПЮ іншими «некомпетентними» партіями є неможливим¹.

Крапку поставив лист Сталіна й Молотова від 22 травня: «ЦК ВКП(б) наполягає на обговоренні... на найближчому засіданні Інформбюро... воно відбудеться незалежно від того, чи будуть на ньому присутні представники ЦК КПЮ»².

Ця подія ознаменувала перехід конфлікту у незворотну фазу. І хоча основна полеміка досі точилася у закритому листуванні, аналіз радянської пропаганди цього періоду дозволяє стверджувати, що протистояння вже не обмежувалося виключно «кабінетним» рівнем. Це протиріччя, нехай і не завжди явно, вже знаходило своє відображення в публічному дискурсі.

Для підтвердження цієї тези проведено порівняльний аналіз матеріалів газети «Правда». Хронологічні рамки порівняльного аналізу охоплюють період з 1 січня по 28 червня 1948 року включно³; отримані дані зіставлено з аналогічним періодом 1947 року⁴. Згідно з результатами аналізу, на перший погляд, різниця між середньою кількістю публікацій за зазначений період може здатися незначною. Навіть з урахуванням загального річного обсягу (у 1947 році було випущено 350 номерів, тоді як у 1948 році це число становило 366), статистика досліджуваного інтервалу демонструє такі дані: у 1947 році показник становив 1.58 згадок за номер

¹ Записка В.В. Мошетова М. А Сулову о реакции И. Б. Тито и Э. Карделя на письмо ЦК ВКП(б). Не ранее 22 мая 1948 г. // Восточная Европа в документах российских архивов 1944-1953 гг. / ред. Т. В. Волокитина. Москва-Новосибирск, 1997. С. 875–879.

² Секретная советско-югославская переписка 1948 года // Вопросы истории. 1992. № 10. С. 141–160.

³ Таблица "Правда" 1948р. №1-180. URL: https://docs.google.com/spreadsheets/d/1DM7WWx2xiefgC_B0eq0xBaVh_MHGcjex/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true (дата звернення: 21.01.2026).

⁴ Таблица "Правда" 1947р. №1-164. URL: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1-Xb2KoOUaKOugAndsRrAcDdSfXf-zLGY/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true> (дата звернення: 21.01.2026).

(загальна кількість номерів даного періоду –164)¹, а за 1948 рік – 1.37 за номер (загальна кількість номерів – 180)².

Подібна тенденція простежується і в абсолютній кількості згадок, а саме: 259 за 1947 рік і 247 за 1948 рік. Проте справжня сутність змін стає зрозумілішою, якщо звернутися до якісних показників, а саме – типів згадок.

Якщо в 1947 році «профільні» згадки лідирували з великим відривом, становлячи 40,54% від загальної кількості (105 згадок), тоді як друге місце посідали «контекстні» з 25.48% (66), третє – «розширені» з 17,76% (46), а «фрагментарні» складала лише 16.22% (42), то у 1948 році картина радикально змінилася.

На перше місце вийшли «контекстні» згадки, що становили вже 46,56% (115), друге місце зайняли «фрагментарні» з 27,13% (67). «Профільні» ж з показником 17% (42) випереджали лише «розширені», які складала 9.31% (23) від усіх згадок.

Варто зазначити, що за оцінками тональності публікацій в обох досліджуваних періодах більшість складала «позитивні» згадки (у відвертій чи прихованій формі). Водночас кількість згадок про культурне співробітництво та обмін (до цієї категорії віднесено програми радіомовлення, культурні делегації та з'їзди) зросла з 3.86% (10) до 7.29% (18).

Окремої уваги заслуговує контент-аналіз заголовків статей. Якщо у 1948 році сумарна кількість згадок слова «Югославія» (у різних відмінкових формах) становила всього 21, то за аналогічний період 1947 року лише одна словоформа «Югославии», що посідала перше місце, зустрічалася стільки ж разів. Сумарна ж кількість згадок назви країни в різних формах у 1947 році становила 42.

¹ «Звіт за результатами аналізу бази даних матеріалів газети „Правда“ за 1947 рік, №1-164». URL: https://docs.google.com/document/d/1-xV72dQ2U55J6qs17xFQ8lEcn8hH6_Sy/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true (дата звернення: 21.01.2026).

² «Звіт за результатами аналізу бази даних матеріалів газети „Правда“ за 1948 рік, №1-180». URL: https://docs.google.com/document/d/1pqI2ViQbOAweSu8dZFR-xiMz2dW_T6dm/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true (дата звернення: 21.01.2026).

Також показовим є те, що у списку найвживаніших слів за 1948 рік відсутнє знакове ім'я – «Тіто», яке в 1947 році посідало 7-ме місце із 7-ма згадками. Зникає зі згадок і столиця Белград. Натомість з'являються інші географічні назви: Польща із 7-ма згадками, Чехословаччина з 5-ма та Австрія також із 5-ма.

Ці зміни в лексичному наповненні цілком аргументовані історичним контекстом. Так, Австрія згадувалася у зв'язку з її післявоєнним становищем та діяльністю югославського представника на засіданні заступників міністрів закордонних справ щодо цієї країни¹. Поява ж Польщі та Чехословаччини у 1948 році зумовлена конференцією міністрів закордонних справ, висвітленням якої активно займалася газета². Утім, якщо зростання інтересу до інших країн пояснюється об'єктивними інформаційними приводами, то зникнення югославської тематики мало іншу природу.

Цей розрив у кількісних і якісних показниках стає зрозумілішим, якщо звернути увагу на те, хто в цей період був відповідальним за агітацію та пропаганду в СРСР. А саме Михайло Суслов, відділ якого як раз і підготував довідку від 18 березня під назвою «Про антимарксистські настанови керівників компартії Югославії у питаннях зовнішньої та внутрішньої політики».

Для глибшого розуміння механізмів впливу варто звернутися до концепції, запропонованої Волтером Ліппманом. Згідно з нею, формування громадської думки базується на своєрідному «трикутнику», елементами якого є: місце дії, уявлення людини про це місце та реакція на події, що там відбуваються³. Вилучення або викривлення будь-якого з цих компонентів унеможлиблює формування об'єктивної картини світу у свідомості аудиторії.

У цьому процесі критичну роль відіграють заголовки, адже саме вони формують первинне враження та налаштовують читача в якого обмежений час на

¹ На совещании заместителей министров иностранных дел по Австрии // Правда. 1948. № 108. С. 3.

² Совещание министров иностранных дел Чехословакии, Польши и Югославии // Правда. 1948. № 49. С. 3.

³ Lippmann W. Public opinion. New York : Brace and Company, 1922. P. 44

певний контекст ще до прочитання тексту¹. Тому відсутність слова «Югославія» у назвах статей є не випадковістю, а вагомим психологічним інструментом.

Для прикладу, читач, який бачить заголовок «На засіданні заступників міністрів закордонних справ щодо Австрії», очікує на інформацію передусім про саму нараду. Його увага автоматично оминає той факт, що матеріал може бути профільним і стосуватися претензій ФНРЮ чи внутрішнього становища цієї країни.

Збільшуючи кількість таких «замаскованих» заголовків та водночас скорочуючи прямі згадки, радянська пропаганда ефективно розмивала інформаційний образ Югославії. Це дозволяло хоч трохи нівелювати популярність Тіто та КПЮ, готуючи підґрунтя для сприйняття майбутнього конфлікту.

Як можна побачити з наведеного, конфлікт, першопричиною якого стала надто велика популярність і беззаперечний авторитет Й. Броз Тіто, а також монолітність і самостійність його партії², розгортаючись спочатку виключно на кабінетному рівні, неминуче знаходив своє відлуння у державній пропаганді СРСР. Завдяки тому, що Югославія звільнила себе власними силами, її керівництво спиралося на масову народну підтримку та міцну армію, що дозволяло Белграду відстоювати незалежний зовнішньополітичний курс всупереч геополітичному та економічному диктату Москви. І хоча найгостріша фаза дипломатичного протистояння точилася за зачиненими дверима у форматі закритого листування та кулуарного тиску по лінії Інформбюро, радянська ідеологічна машина заздалегідь розпочала підготовку до розриву. Використовуючи методи прихованої психологічної маніпуляції, зокрема штучне скорочення прямих згадок та цілеспрямоване розмиття інформаційного образу ФНРЮ на шпальтах преси, апарат пропаганди намагався нівелювати вплив югославського лідера у суспільній свідомості ще до початку відкритого ідеологічного розколу.

¹ Lippmann W. Public opinion. New York : Brace and Company, 1922. P. 96-102

² Максимов Д. В. Причини радянсько-югославського конфлікту 1948–1953 рр. // Каразінські читання (історичні науки). Тези доповідей 78-ї Міжнародної наукової конференції. 2025. С. 147–150.

1.2. Початок формування образу “ворога” в радянській пропаганді 1948 року

Паралельно з формуванням інформаційного вакууму щодо Югославії радянське керівництво перейшло до безпосередніх організаційних кроків. Підготовка до засідання Комінформу розпочато 27 березня 1948 р. після розсилки листів Молотова-Сталіна. За дорученням Молотова паралельно опрацьовувалися архівні документи Комінтерну щодо діяльності Тіто та КПЮ у 1930-х роках. На початку червня за розпорядженням А. Жданова та редакцією Й. Сталіна затверджено резолюцію майбутнього з'їзду. 11 червня за розпорядженням Політбюро ЦК ВКП(б) були скасовані всі найближчі культурні заходи у сфері радянсько-югославських зносин.

Однак стратегія Москви передбачала не лише пряму атаку на Белград, а й превентивну консолідацію інших країн соцтабору, щоб унеможливити формування будь-якої опозиційної коаліції. Саме тому довідки, підготовлені ВЗП ЦК ВКП(б) у березні–квітні 1948 р. щодо компартій Польщі¹, Чехословаччини², Румунії та Болгарії³, виявилися майже повністю текстологічно ідентичними до складеної довідки по Югославії. Вони дублювали її структуру та аргументацію, містячи уніфікований перелік претензій: від ігнорування марксистсько-ленінської теорії до «ліквідаторства» і недоброзичливого ставлення до СРСР. Використання цього шаблону дозволило Москві нівелювати будь-яку підтримку ФНРЮ всередині соцтабору. Механізм тиску наочно проявився у відносинах із Софією: слідом за

¹ Баранов Л., Пухлов Н., Овчаров В. Справка ОВП ЦК ВКП(б) М. А. Суслову «Об антимарксистских идеологических установках руководства ППР» // Восточная Европа, в документах российских архивов 1944-1953 гг. / ред. Т. В. Волокитина. Москва-Новосибирск, 1997. С. 814–829.

² Баранов Л., Мошетов В., Антипов А. Справка ОВП ЦК ВКП(б) М. А. Суслову «О некоторых ошибках Коммунистической партии Чехословакии» от 5 апреля 1948 г. // Восточная Европа, в документах российских архивов 1944-1953 гг. / ред. Т. В. Волокитина. Москва-Новосибирск, 1997. Т. 1. С. 831–858.

³ Справка «Об уроках из ошибок КП Югославии для болгарской РП(к)», подготовленная в ОВП ЦК ВКП(б) // Восточная Европа, в документах российских архивов 1944-1953 гг. / ред. Т. В. Волокитина. Москва-Новосибирск, 1997. Т. 1. С. 891–897.

вимушеним листом Г. Димитрова до Й. Броза від 6 травня, де він під тиском розкритикував «небезпечний шлях» сусідів, з'явилася директивна довідка «Про уроки з помилок КП Югославії для Болгарської РП(к)» від 3 червня 1948 р., яка прямо попереджала про неприпустимість повторення югославського сценарію¹.

Водночас, попри директивний тиск Кремля, який змушував навіть таких авторитетних діячів, як Г. Димитров, вдаватися до публічної критики Белграда, у середовищі лідерів "народних демократій" все ще зберігалися прагнення до мирного врегулювання кризи.

Інші компартії також намагалися нівелювати конфлікт між СРСР та КПЮ. Голова Польської компартії Владислав Гомулка, отримавши лист Молотова-Сталіна до Йосипа Броза Тіто, висловив сумнів щодо достовірності звинувачень. 6 червня він закликав керівництво Югославії взяти участь у нараді Комінформу, пропонуючи особистий візит для врегулювання суперечностей². 8 червня 1948 р. голова СЄПН Вільгельм Пік також надіслав листа Тіто із запрошенням до Софії для приватної розмови³. Зі свого боку, голова Румунської компартії Георге Георгіу-Деж 16 травня радив югославському послу визнати частину «помілок», наголошуючи, що розкол може бути використаний «проти нас нашим спільним ворогом»⁴.

Попри зусилля лідерів братніх партій щодо примирення СРСР та КПЮ, 19–23 червня 1948 р. у Бухаресті відбулася друга нарада Комінформу. На першому засіданні були присутні: від Болгарської робітничої партії (комуністів) Трайчо Костов, Вилко Червенков; від Румунської робітничої партії Георгій Георгіу-Деж, Василе Лука й Анна Паукер; від Угорської партії трудящих Матяш Ракоші, Міхай Фаркаш та Енре Герьо; від Польської об'єднаної робітничої партії Якуб Берман, Олександр Завадський та Мар'ян Спихальський; від Всесоюзної Комуністичної

¹ Там само.

² Petranovic B. Istorija Jugoslavije 1918 – 1988 treća kniga Socijalistička Jugoslavija 1945-1988. Beograd : Nolit'beograd. Vol. 3. P. 203.

³ Ibid. P. 204.

⁴ Ibid. P. 206

партії (більшовиків) Андрій Жданов, Георгій Маленков та Михайл Суслов; від Компартії Франції Жак Дюкло та Енре Фажон; від Компартії Чехословаччини Рудольф Сланський, Владімір Широкий, тов. Геміндер і тов. Бареш та від Компартії Італії Пальміро Тольяті та П'єтро Секк'я.

На засіданні, відкритому А. Ждановим, центральним питанням стала відмова КПЮ від участі в роботі Комінформу. За ініціативи А. Жданова делегати одностайно підтримали рішення про надсилання повторного «запрошення» югославській стороні. Відповідний текст, підготовлений М. Сусловим, містив вимогу до представників ЦК КПЮ прибути до Бухареста для обговорення питання про «стан речей у КПЮ». Граничним терміном очікування було встановлено 21 червня, після чого засідання мало розпочатися без участі югославської делегації¹.

Друге засідання, що проходило під головуванням Г. Маленкова (за одностайної згоди делегатів), розпочалося з оголошення телеграми-відповіді від ЦК КПЮ, яку зачитав М. Суслов. У цьому документі югославське керівництво, аргументуючи свою відмову від участі в роботі Інформбюро, звинуватило Москву в тому, що її первинний лист від 27 березня не відповідав «духу товариської критики». Крім того, ЦК КПЮ наголосив, що позиції інших партій ґрунтувалися на «наклепницьких відомостях антипартійних елементів». Після ознайомлення з текстом Г. Маленков констатував, що зміст телеграми є підтвердженням «плачевних справ у КПЮ». Завершальна частина засідання була присвячена затвердженню порядку денного, де першим пунктом було визначено «Становище в Комуністичній партії Югославії»².

Третє засідання Інформбюро розпочалося того ж дня, лише через двадцять хвилин після завершення попереднього. Роботу відкрив Г. Георгіу-Деж, а

¹ Протокол второго совещания Коминформа 19-23 июня 1948 г. // Совещания Коминформа, 1947, 1948, 1949. Документы и материалы / ред. Г. Адибеков. Москва, 1998. С. 399–454.

² Протокол второго совещания Коминформа 19-23 июня 1948 г. // Совещания Коминформа, 1947, 1948, 1949. Документы и материалы / ред. Г. Адибеков. Москва, 1998. С. 399–454.

ключовою подією стала розлога доповідь А. Жданова «Про становище в Комуністичній партії Югославії». За своїм змістом цей виступ був розширеною інтерпретацією листів Сталіна – Молотова від 27 березня, проте відзначався більш жорсткою риторикою та низкою специфічних звинувачень. Зокрема, у доповіді стверджувалося, що «в КПЮ переважають націоналістичні елементи», а також подавалося викривлене трактування обставин арешту тов. Хебранга та тов. Жуйовича¹.

О 19:00 того ж дня стартувало 4-те засідання. Як і 5-те, заслуговують на увагу не більше ніж 3-те. І зводяться до почергової згоди всіх компартій учасниць із лінією ВКП(б) й осудом КПЮ².

Ключовими результатами шостого засідання стали рішення про перенесення редакції газети «За міцний мир, за народну демократію!» з Белграда до Бухареста та усунення зі складу її редакційної колегії представників Югославії. Окрім того, румунська столиця була визначена новим місцем дислокації самого Інформбюро³. Наприкінці засідання було офіційно ухвалено резолюцію Комінформу «Про стан справ у Комуністичній партії Югославії»⁴.

1. Інформбюро критикує Югославську компартію за зміну політичної лінії, що відходить від марксизму-ленінізму, та підтримує дії ЦК ВКП(б) щодо викриття неправильної політики керівників Югославії, зокрема Тіто, Карделя, Джіласа та Ранковича.

2. Інформбюро констатує недружню політику керівництва Югославської компартії щодо Радянського Союзу та ВКП(б), яка включає шельмування радянських військових фахівців та дискредитацію Радянської Армії. Вони також поставили під нагляд радянських цивільних фахівців та представників ВКП(б) у Югославії, що

¹ Там само.

² Там само.

³ Там само.

⁴ О положении в Коммунистической партии Югославии // Совещания Коминформа, 1947, 1948, 1949. Документы и материалы / ред. Г. Адиебеков. Москва, 1998. С. 455–461.

свідчить про негідну позицію югославських керівників у порівнянні з іншими комуністичними партіями. ЦК компартії Югославії поширювало антирадянську пропаганду, яка запозичена з контрреволюційного троцкізму про «переродження» ВКП(б) та «переродження» СРСР. Інформбюро засуджує ці антирадянські настанови, які несумісні з марксизмом-ленінізмом і притаманні лише націоналістам.

3. Керівники КПЮ віддаляються від позицій робітничого класу та марксистської теорії класової боротьби. Вони заперечують зростання капіталістичних елементів і класову диференціацію в сільській місцевості. Це виражає неправильну політику, що не відповідає марксизму-ленінізму. Керівники Югославської комуністичної партії відхиляються від ролі робітничого класу та підтримують буржуазну позицію.

4. Інформбюро вважає, що керівництво КПЮ ревізує марксистсько-ленінську теорію про партію. У Югославії основну роль у країні відводять Народному фронту, а не комуністичній партії. Югославські лідери принижують роль комуністичної партії, фактично зливаючись із непартійним Народним фронтом, який включає різноманітні класові елементи.

5. Інформбюро вважає, що бюрократичний режим, створений югославськими керівниками всередині партії, шкодить життю та розвитку Югославської компартії. У партії відсутня внутрішньопартійна демократія, відсутня виборність, критика та самокритика. ЦК КПЮ, незважаючи на заяви Тіто та Карделя, переважно складається з кооперованих членів, а не обраних. Фактично, партія перебуває в напівлегальному стані.

6. Інформбюро стверджує, що критика ЦК ВКП(б) та інших комуністичних партій Югославії створює умови для виправлення помилок КПЮ. Проте керівництво КПЮ вороже ставиться до цієї критики.

7. Ураховуючи складну ситуацію в КПЮ, ВКП(б) та інші братні партії пропонували обговорити питання про становище в Югославській компартії на засіданні Інформбюро. Але керівники КПЮ відмовилися від цих пропозицій.

8. Інформбюро підтримує оцінку становища в Югославській компартії та критику помилок ЦК КПЮ. Керівники КПЮ протиставили себе комуністичним партіям та вийшли з єдиного соціалістичного фронту. Інформбюро засуджує цю антипартійну політику й поведінку ЦК КПЮ. ЦК КПЮ виключено з Інформбюро.

Підсумовуючи, у резолюції Комінформу наголошувалося на необхідності для «здорових сил» усередині КПЮ змусити чинне керівництво визнати власні помилки, відмовитися від націоналістичного курсу та повернутися до підтримки соціалістичного фронту в боротьбі проти імперіалізму. У документі прямо зазначалося: якщо чинне керівництво виявиться неспроможним до таких змін, воно має бути замінене новими «інтернаціоналістськими» кадрами. На завершення Інформбюро висловило впевненість у здатності югославської компартії реалізувати це завдання¹.

Публікація резолюції II наради Комінформбюро в газеті «Правда»² відбулася 29 червня 1948 року – через шість днів після її ухвалення. Порівняльний аналіз архівної версії документа³ та тексту, оприлюдненого в пресі, не виявив суттєвих розбіжностей⁴. Це дає підстави стверджувати, що резолюція від початку призначалася для широкого загалу, а затримка публікації мала організаційно-підготовчий характер. На користь цієї тези свідчить і сам зміст документа, що містив прямий заклик до громадськості.

Вже наступного дня почали з'являтися перші «Іноземні відгуки на резолюцію Інформаційного бюро комуністичних партій про становище в компартії

¹ О положении в Коммунистической партии Югославии // Совещания Коминформа, 1947, 1948, 1949. Документы и материалы / ред. Г. Адиебеков. Москва, 1998. С. 455–461.

² Резолюция: Информационного бюро о положении в Коммунистической партии Югославии // Правда. 1948. № 181. С. 3.

³ О положении в Коммунистической партии Югославии // Совещания Коминформа, 1947, 1948, 1949. Документы и материалы / ред. Г. Адиебеков. Москва, 1998. С. 455–461.

⁴ Аналіз тексту резолюції. URL: <https://docs.google.com/document/d/1gkv6hiN7JxiBiNssmh7C3R4S1eBrV6p/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtoref=true&sd=true> (дата звернення: 22.02.2026).

Югославії»¹. У період із 30 червня до 11 липня 1948 року зафіксовано 11 таких публікацій. Матеріали були структуровані у форматі «Міжнародного огляду», де в межах однієї статті висвітлювалися позиції від двох до шести країн. До цього переліку належать також чотири статті, надруковані між 13 та 21 липня, які присвячені реакціям конкретних комуністичних партій, зокрема Китаю², Польщі³ та Бельгії⁴.

На підставі зазначених публікацій було сформовано базу даних⁵, що дало змогу провести їхній ґрунтовний аналіз⁶, виявлено низку статистичних та політичних закономірностей. Дослідження кореляції між рівнем інституційності органу, що випустив звернення, та жорсткістю його риторики за шкалою від 1 до 5 балів спростовує наявність прямої лінійної залежності. Зокрема, найжорсткіша риторика із середнім балом 3.88 характерна для резолюцій пленумів та з'їздів. Це свідчить про використання формату «колективного голосу партії» для трансляції найбільш агресивних випадів з метою створення ефекту масової підтримки. Водночас вищі керівні органи демонстрували відносну стриманість: заяви Центральних комітетів отримали середній бал 3.29, а Політбюро – 3.13, обмежуючись переважно ідеологічною делегітимацією. Аномально високим показником відзначилися звичайні інформаційні повідомлення – 3.42 бала, що пояснюється специфікою радянської пропаганди, яка відбирала до друку

¹ Иностранные отклики на резолюцию Информационного бюро коммунистических партий о положении в компартии Югославии // Правда. 1948. № 182. С. 4.

² Центральный комитет китайской компартии одобрил резолюцию Информационного бюро компартий по вопросу о положении в компартии Югославии. // Правда. 1948. № 196. С. 4.

³ Резолюция общепольского актива Польской рабочей партии // Правда. 1948. № 196. С. 4.

⁴ Бельгийские коммунисты одобряют резолюцию Информационного бюро // Правда. 1948. № 203. С. 4.

⁵ База даних "Іноземні відгуки на резолюцію Інформаційного бюро комуністичних партій про становище в компартії Югославії".

URL: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/19Cu3vUyhjmXWygODXSEDAXkhLa0UjdN/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true> (дата звернення: 14.02.2026).

⁶ «Звіт за результатами аналізу бази даних "Іноземні відгуки на резолюцію Інформаційного бюро комуністичних партій про становище в компартії Югославії»». URL: <https://docs.google.com/document/d/1aV5q05z-xGeh5yTASxiHiDNFnypKpaUy/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true> (дата звернення: 14.02.2026).

наймоційніші цитати, відсіюючи формалізми. Найнижчий бал 2.33 зафіксовано для колективних заяв.

Середня жорсткість заяв комуністичних партій майбутнього соціалістичного табору склала 3.67 бала, тоді як для опозиційних сил цей показник дорівнював 3.00. Окремо виділяється Комуністична партія Китаю, яка де-факто перебувала при владі й отримала бал 4.00. Держави-сателіти випустили найбільшу кількість заяв – 27, де домінувала ідеологічна делегітимація зі звинуваченнями у відході від марксизму-ленінізму-сталінізму. Натомість опозиційні партії Заходу оприлюднили 24 заяви, де осуд часто поєднувався з формальною підтримкою без активного використання радикальних термінів чи таврування.

Коефіцієнт кореляції Пірсона між частотою публікації заяв та їхньою жорсткістю виявився слабким позитивним і склав 0.24¹. Ядром антиюгославської кампанії виступили Румунія з 5 заявами, а також Польща та Болгарія, які випустили по 4 матеріали. Вони продемонстрували монолітну підтримку сталінської лінії з середньою жорсткістю на рівні 4.0 бала. Чехословаччина та Угорщина, оприлюднивши 5 та 4 матеріали відповідно, мали змішану реакцію із середнім балом 3.0, поєднуючи заклики до розриву із формальною згодою. Серед опозиційних сил радикалізмом відзначилися Франція з 5 заявами та Італія з 3 матеріалами, риторика яких сягнула 3.2 бала, що вказує на їхню тісну інтеграцію в структуру Комінформу. Натомість Велика Британія з 2 заявами, а також Канада та Уругвай з 1 заявою проявили максимальну обережність, обмежившись ритуальним політичним засудженням. Окремим феноменом стали ідеологічні радикали периферії: компартії США з 2 публікаціями, а також Фінляндії з 1 заявою. Попри малу кількість публікацій, вони досягли максимальної жорсткості у 4.0 бала,

¹ Показник +1.0 означає ідеальну пряму залежність (більше заяв – жорсткіша лексика), 0 вказує на повну відсутність зв'язку та хаотичність даних, а -1.0 свідчить про зворотну залежність (що частіше лунають заяви, то м'якшим стає їхній зміст).

намагаючись компенсувати маргінальність власних ідей на батьківщині демонстративною ідеологічною чистотою¹.

Таким чином, СРСР намагався замістити факт перетворення вчорашнього «союзника №1» на ворога, висувуючи на перший план саме міжнародний осуд. Це безпосередньо співвідноситься з концепцією легітимності Макса Вебера, згідно з якою влада або її рішення виглядають “правильними” не через власні декларації, а завдяки їх визнанню та підтримці з боку інших авторитетних акторів². У цьому контексті масована солідарність із Другою резолюцією з боку іноземних компартій (як членів Комінформбюро, так і незапрошених сторін) ставала для радянського читача вирішальним інструментом валідації державних дій, оскільки зовнішня реакція сприймалася як більш об’єктивне підтвердження правоти Москви.

Отже, радянська стратегія щодо Югославії у 1948 році базувалася на поєднанні превентивної ізоляції Белграда всередині соціалістичного табору та системного організаційного тиску через інституційні механізми Комінформбюро. Ухвалення Бухарестської резолюції та її подальша форсована тиражованість у пресі стали не просто актом політичного розриву, а комплексною технологією ідеологічної делегітимації «югославського шляху». Масована солідарність іноземних компартій, що варіювалася від ритуального засудження до радикальної критики, виступила вирішальним інструментом валідації сталінського курсу. Це дозволило Москві конвертувати внутрішній конфлікт у формат «колективної волі» міжнародного комуністичного руху, використовуючи зовнішню підтримку як головний засіб легітимації перетворення вчорашнього ключового союзника на ідеологічного ворога.

¹ «Звіт за результатами аналізу бази даних "Іноземні відгуки на резолюцію Інформаційного бюро комуністичних партій про становище в компартії Югославії"». URL: <https://docs.google.com/document/d/1aV5q05z-xGeh5yTASxiHiDNFnypKpaUy/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true> (дата звернення: 14.02.2026).

² Макс Вебер. Три чисті типи легітимного панування. URL: <http://litopys.org.ua/weber/wbs07.htm> (дата звернення: 23.02.2026).

Розділ 2. Антиюгославська пропаганда у 1949–1953 рр.

2.1. Розрив дипломатичних відносин і радикалізація радянської риторики

У з'їзд КПЮ (21–28 липня 1948 р.) став публічною відповіддю Белграда на звинувачення Комінформу. Попри запрошення, ВКП(б) та партії країн «народної демократії» бойкотували захід, дотримуючись лінії на ізоляцію Югославії. Це знайшло відображення на сторінках газети «Правда»: вперше про запрошення ЦК ВКП(б) згадується у №189¹ від 7 липня 1948 року, а в наступних випусках (№199, 200, 205) було оприлюднено відмови держав «народної демократії» та іноземних комуністичних організацій. Загальний зміст цих звернень базувався на принципі взаємності: оскільки ФНРЮ не надіслала своїх делегатів на засідання Комінформу, інші сторони вважали себе вільними від аналогічних зобов'язань. Єдиним винятком стала Швейцарська партія праці, яка все ж відправила своїх представників. Щоправда в СРСР цю політичну силу таврували як «троцькістсько-бухаринську», і стаття у №206 яскраво це ілюструє, акцентуючи увагу не лише на ідеологічних розбіжностях, а й на тому, що такі дії підривають організовану Москвою ізоляцію Югославії².

Головною метою вищезгаданого з'їзду була консолідація югославського суспільства, яке лише наприкінці червня дізналося про глибокі суперечності з Москвою.

Порядок денний охоплював звіти про політичну, організаційну та ідеологічну роботу. У доповідях Й. Броза Тіто, Е. Карделя, О. Ранковича та М. Джиласа наголошувалося на відданості КПЮ марксизму-ленінізму та соціалістичному характеру югославської революції. Делегати одностайно відкинули резолюцію

¹ В ЦК ВКП(б) // Правда. 1948. № 189. С. 2.

² Так называемая «швейцарская коммунистическая партия» // Правда. 1948. № 206. С. 4.

Інформбюро як «наклепницьку», підкресливши, що Югославія залишається частиною комуністичного світу й продовжує боротьбу проти імперіалізму¹.

Особливу роль відіграла завершальна промова Тіто, у якій він акцентував увагу на трьох тезах:

1. Ігнорування національних особливостей: Сталін та Інформбюро не поважають нюанси розвитку Югославії.
2. Заклик до єдності: Партія перебуває у важкому випробуванні, що вимагає «монолітності та витримки».
3. Формальна лояльність: Югославія не відмовляється від вчення Сталіна, а лише адаптує його до власних реалій, прагнучи усунути перешкоди у відносинах із СРСР².

Ця риторика дозволила об'єднати населення перед обличчям зовнішньої загрози та заспокоїти тих, хто вважав конфлікт результатом дезінформації Сталіна. Таким чином, V з'їзд КПЮ остаточно перевів конфлікт із «кабінетного» рівня у публічну площину. Резолюція Комінформу та відкрита відповідь Белграда ознаменували трансформацію Інформбюро на інструмент радянського ідеологічного судилища в регіоні.

Водночас у радянській пресі з'їзд КПЮ характеризували як такий, що проходив в умовах «жорсткого терору» та за повної відсутності партійної демократії. Варто зазначити, що це твердження певною мірою відповідало дійсності, адже делегатів на форум відбирали за критерієм лояльності до керівництва³. Радянська сторона також звинувачувала КПЮ у проведенні репресій безпосередньо під час засідань. Стаття від 27 липня 1948 року (випуск №207)

¹ Матювка Л. М. Радянсько-югославські відносини за матеріалами п'ятого з'їзду КПЮ // Український історичний збірник. 2003. № 5. С. 293–298.

² Там само.

³ Там само.

завершується порівнянням югославської верхівки з Муссоліні та констатацією того, що «югославські партійні лідери стали на дорогу фашизму»¹.

Паралельно до V з'їзду в Радянському Союзі резолюція Комінформу стала абсолютною несподіванкою для громадян Югославії, які перебували на території СРСР. Зокрема, це стосувалося студентської молоді. Так на момент оприлюднення резолюції Комінформу в УРСР навчався 31 югославський студент². Звістка про політичний конфлікт спочатку викликала у них глибокий шок, який, однак, згодом здебільшого змінився на підтримку радянської позиції. Яскравим прикладом таких настроїв стала 24-річна студентка історичного факультету Одеського університету Марія Йосипівна Светіна. Згідно з доповідною запискою на ім'я тодішнього очільника України Микити Хрущова, вона зізналася одногрупникам, що прагне негайно поїхати на батьківщину, аби донести правду про СРСР і помилки КПЮ. Студентка вірила: хоча її й вважатимуть зрадницею, місцеві марксисты та народи, які люблять Росію, обов'язково її зрозуміють³.

Водночас серед студентів лунали й кардинально інші думки, хоча вони були великою рідкістю. Згідно з поданими звітами, з усіх югославів, що навчалися в УРСР, відкрити незгоду з резолюцією Інформбюро висловив лише другокурсник Київського політехнічного інституту Воїслав Міркович Тодорович. Він різко засудив документ, назвавши його образою та одноосібним рішенням Москви, і категорично відкинув звинувачення у стеженні. Студент заявив, що заарештовані члени ЦК КПЮ насправді є ворогами югославського народу, і наголосив на непохитному авторитеті Йосипа Броза Тіто. Тодорович навіть порівняв його статус

¹ Съезд югославской компартии проходит в обстановке террора // Правда. 1948. № 207. С. 3.

² Копии спецсообщений, докладных записок и представлений // Галуз. держ. архів Служби безпеки України (ГДАСБУ). Ф. 16 Оп. 1. Спр. 0654. Арк. 262-266.

³ Там само.

із позиціями найвищого керівництва СРСР, підкресливши, що через колосальну підтримку населення усунути югославського лідера від влади просто неможливо¹.

Та попри такі поодинокі протести, більшість югославських студентів в українських та інших радянських вишах усе ж підтримала резолюцію, про що свідчать матеріали тої ж газети «Правда» яка не соромилася випускати статті з колективними листами, студентів зокрема². Аналогічні процеси відбувалися і в дипломатичних колах. Звернення тих югославських дипломатів, які стали на бік Москви, активно використовувала радянська пропаганда. Газета «Правда» масово передруковувала їхні колективні заяви та листи³, транслуючи їх як переконливий «голос зсередини ворожого табору» на власну підтримку⁴, й надалі. Висвітлюючи виходи їх періодичних видань, як в радянському союзі так і за його межами.

Окрім повідомлень із зовнішніх джерел та зсередини «ворожого табору», радянський читач потребував офіційної позиції вищого керівництва СРСР. Саме тому 8 вересня 1948 року в газеті «Правда» було опубліковано статтю «Куди веде націоналізм групи Тіто в Югославії» за авторством «ЦЕКА»⁵. Достовірно невідомо, хто саме написав цей текст, однак тогочасній громадськості було зрозуміло, що йдеться про ЦК ВКП(б). Оскільки представляти центральний орган партії та писати статті від його імені дозволялося лише секретарю ЦК Йосипу Сталіну, авторство фактично приписувалося саме йому.

Літературний аналіз зазначеної статті дозволяє окреслити «план-мінімум» для всієї подальшої публіцистики. Його визначальними рисами є помірна емоційна тональність, висока інтенсивність антиюгославської риторики та політична

¹ Копии спецсообщений, докладных записок и представлений // Галуз. держ. архів Служби безпеки України (ГДАСБУ). Ф. 16 Оп. 1. Спр. 0654. Арк. 262-266.

² Центральному Комитету КПЮ // Правда. 1948. № 203. С. 4.

³ Заявление членов Югославского посольства и представителей Югославии при ООН // Правда. 1948. № 205. С. 3.

⁴ Голубович Р. Заявление посла Югославии в Румынии об отставке: письмо в редакцию «Правды» // Правда. 1948. № 215. С. 4.

⁵ ЦЕКА. Куда ведет национализм группы Тито в Югославии // Правда. 1948. № 252. С. 3.

дегуманізація шляхом порівняння з уже дегуманізованими суб'єктами, зокрема націоналістами й імперіалістами. Водночас на цьому етапі ще не висувуються звинувачення в довготривалому шпигунстві «групи Тіто» на користь «фашистського капіталу».

Ця публікація за авторством «ЦЕКА» стала офіційним маніфестом сталінської позиції, що заклав фундамент антиюгославської пропаганди через механізми політичної дегуманізації без використання радикальних звинувачень у шпигунстві на початковому етапі.

Подібна агресивна риторика зі звинуваченнями у шпигунстві (нібито ще з юнацьких років) стала прямим відображенням еволюції радянської пропаганди що підлаштовувалася під запити власного керівництва й зовнішніх обставин продиктованих ним же. Оскільки публікація резолюції Комінформу спровокувала масштабне погіршення відносин між ФНРЮ та державами «народної демократії». Вже 1 липня 1948 року Албанія в ультимативній формі розірвала військову та економічну співпрацю з Белградом, а згодом денонсувала Договір про дружбу¹. Енвер Ходжа, прагнучи радянської підтримки, звинуватив Югославію у підготовці анексії Албанії та провів радикальні кадрові чистки. Жертвою репресій став Міністр внутрішніх справ НРА Кочі Дзодзе, якого після показового суду стратили за «титоїзм» та шпигунство 11 червня 1949 року.

Справа Кочі Дзодзе мала лише епізодичне висвітлення в головному періодичному виданні СРСР. Загалом вдалося виявити лише одну оригінальну статтю, безпосередньо присвячену процесу над групою Дзодзе у номері №136 від 16 травня 1949 року². Також було знайдено два передруки іноземних видань: у

¹ Белая книга о враждебной политике правительства НРА по отношению к ФНРЮ / ред. Л. Н. Капитанов. Москва : Издательство иностранной литературы, 1961. С. 12.

² На процессе Кочи Дзодзе и его сообщников // Правда. 1949. № 136. С. 4.

№227¹, де згадуються Кочі Дзодзе та інші фігуранти справи, а також остання публікація про справу: «Розгром агентури Тіто в Албанії» у №234².

У Болгарії Георгій Димитров, попри початкові сподівання на примирення, під тиском Москви також перейшов до жорсткої риторики. До середини 1949 року економічні зв'язки між країнами було фактично розірвано. З метою придушення інакодумства ініційовано сфабриковану «справу Трайчо Костова». За прямої участі слідчих МДБ СРСР його звинуватили у зв'язках із «клікою Тіто» та англо-американською розвідкою. Попри сумніви всередині партії³, у грудні 1949 року Костова стратили, що остаточно закріпило монолітність просталінського курсу БКП.

Справа Костова в радянській пресі описаного періоду також мала фрагментарне висвітлення. Зокрема, було виявлено чотири ключові публікації. У №166 повідомлялося про виведення Костова зі складу ЦК БКП та позбавлення його мандата. На той момент причиною називали лише низьку ефективність, відсутність самокритики та ігнорування зауважень⁴. У №170 вже йшлося про «антипартійну діяльність» та «націоналізм», хоча згадок про Тіто чи Югославію ще не було⁵. Зв'язок між цими матеріалами та справою Дзодзе, висвітленою за 30 номерів до того, став очевидним у №176. У статті, присвяченій виходу третього номера газети «Напред» (органу югославської еміграції в Болгарії), містився недвозначний натяк на співпрацю Костова з Белградом⁶. Публікація у №201⁷, попри збереження

¹ Провокационные действия югославских дипломатов // Правда. 1948. № 227. С. 4.

² Спахиу Б. Разгром агентуры Тито в Албании // Правда. 1949. № 234. С. 3.

³ Михайлов С. М. Запись беседы второго секретаря Посольства СССР в Болгарии С. М. Михайлова с министром здравоохранения Т. Доброславским об освещении в печати судебного процесса над К. Дзодзе и о слабом разоблачении националистических тенденций в БКП от 23 мая 1949 г. // Восточная Европа, в документах Российских Архивов 1944-1953 гг. / ред. Т. В. Волокитина. Москва-Новосибирск, 1997. Т. 2. С. 128-129.

⁴ Сообщение о пленуме ЦК Болгарской коммунистической партии // Правда. 1949. № 166. С. 4.

⁵ Решение расширенного пленума ЦК Болгарской компартии об антипартийной деятельности Трайчо Костов // Правда. 1949. № 170. С. 4.

⁶ Выход третьего номера газеты «Напред» // Правда. 1949. № 176. С. 4.

⁷ Внеочередная сессия Великого народного собрания Болгарии // Правда. 1949. № 201. С. 3.

загальної лінії звинувачень, викладених у №170, не містила нових фактичних даних щодо перебігу справи. Остаточного ім'я Костова було пов'язане з Тіто у №227¹. Слабку інтенсивність висвітлення цієї теми в липні можна пояснити смертю Г. Димитрова (2 липня 1949 року), після якої в радянській пресі розпочалася масштабна меморіальна кампанія, що тривала близько місяця². Безпосередньо судовий процес проходив уже після розриву дипломатичних відносин у грудні 1949 року.

В Угорщині інструментом ідеологічної боротьби став процес над Ласло Райком. Справа, сконструйована генералом МДБ СРСР Михайлом Белкіним після безрезультатних спроб угорських спецслужб вибити свідчення з обвинуваченого³, базувалася на шантажі та сфальсифікованих закидах у шпигунстві на користь Тіто та США⁴. Страта Райка у жовтні 1949 року спровокувала хвилю репресій у всьому соціалістичному таборі⁵. Паралельно з цим Будапешт припинив виплату репарацій Югославії, використовуючи призупинення економічних зобов'язань як інструмент політичного тиску⁶.

Висвітлення справи Райка на сторінках «Правди» нагадувало «мінісеріал» із чіткою зав'язкою, розвитком подій та кульмінацією. На відміну від попередніх епізодів, де преса обмежувалася короткими повідомленнями про хід процесу та

¹ Провокационные действия югославских дипломатов // Правда. 1948. № 227. С. 4.

² 2 июля после продолжительной и тяжелой болезни скончался выдающийся деятель международного рабочего движения, Председатель Совета Министров Болгарской Народной Демократической Республики, Генеральный Секретарь Центрального Комитета Болгарской Коммунистической Партии Георгий Михайлович Димитров // Правда. 1949. № 184. С. 1.

³ Заволжский С. Г. Докладная записка С. Г. Заволжского Л. С. Баранову о беседе с заместителем Генерального секретаря ЦК ВПТ М. Фаркашем в связи с «делом» Л. Райка от 11 июля 1949 г. // Восточная Европа, в документах Российских Архивов 1944-1953 гг. / ред. Т. В. Волокитина. Москва-Новосибирск, 1997. Т. 2. С. 179–181.

⁴ Iaszlo Rajk and his accomplices before the people's court. Budapest : Budapest Printing Press, 1949. P. 303-306.

⁵ Заволжский С. Г. Докладная записка С. Г. Заволжского Л. С. Баранову о беседе с М. Ракоши о «деле» Л. Райка, предстоящих арестах в венгерской армии, развертывании вооруженной борьбы в Югославии и др. от 11 июля 1949 г. // Восточная Европа, в документах Российских Архивов 1944-1953 гг. / ред. Т. В. Волокитина. Москва-Новосибирск, 1997. Т. 2. С. 181–183.

⁶ Petrov N. V. Stalinisme en Sovjetisering 1945-1953 Een studie van archiefmateriaal over Stalin, de NKVD-MGB, Duitsland en andere landen in Centraal- en Oost-Europa : doctoral dissertation. Amsterdam, 2008. P. 247.

констатацією ліквідації чергової «ворожої групи», у цьому разі спостерігалось повноцінне інформаційне супроводження. За період 1948–1949 років у газеті було опубліковано 50 статей на цю тему, і масована кампанія тривала й надалі. Справа Райка не лише висвітлювалася, а й використовувалася для обґрунтування зовнішньополітичних кроків: для прикладу підкріплення позиції СРСР у нотах югославському уряду¹. Така активність пояснюється насамперед тим, що станом на липень 1949 року Сталін уже мав намір розірвати дипломатичні відносини з Югославією. Для легітимізації цього рішення в очах населення був потрібен масштабний медійний привід, який би додатково довів «крайню необхідність» розриву.

Відповідно, особливого значення набув контроль над інформаційним висвітленням цих подій та координація пропагандистських наративів. Створена² й проаналізована нами база даних охоплює 50 записів у проміжку між №168–299, присвячених справі Ласло Райка. Частина критеріїв, за якими здійснювалися відбір, ранжування та аналіз матеріалів, була стандартизована нами завчасно для забезпечення більшої послідовності дослідження³.

Проведений аналіз⁴ демонструє винятковий рівень централізації та стратегічної координації сталінського пропагандистського апарату в 1949 році. Протягом інформаційної кампанії спостерігалася чітка еволюція лексичного інструментарію: від стандартного судово-бюрократичного маркування на початкових етапах до гіперболізовано агресивного дискурсу. Якщо в перших повідомленнях про виключення Райка з партії використовувалася відносно

¹ Нота Советского Правительства югославскому правительству // Правда. 1949. № 273. С. 2.

² База даних "Справа Райка". URL: https://docs.google.com/spreadsheets/d/17Fj9wWsXRXIziLROQm0qghKk_YGEUgu-/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtf=true&sd=true (дата звернення: 23.04.2026).

³ Ранжування "Справа Райка". URL: <https://docs.google.com/document/d/1jSlcklNg4t1UxPrIN2zYpjH-d2GYQk9E/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtf=true&sd=true> (дата звернення: 23.04.2026).

⁴ «Звіт за результатами аналізу бази даних "Справа Райка"». URL: <https://docs.google.com/document/d/1nDZS7YXneSYTe6EC2Q7IncN2ZeeYYhlZ/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtf=true&sd=true> (дата звернення: 23.04.2026).

стримана термінологія на кшталт «ворожих елементів» чи «викритих шпигунів» з помірною емоційною температурою¹, то з моменту оприлюднення обвинувального акту відбувся різкий перехід до істеричного регістру². Цей стан став домінантним і зафіксований у 35 випадках, що становить 70% від загальної кількості матеріалів. У текстах сформувалися три ключові лексичні поля: шпигунсько-диверсійне («материй шпигун», «п'ята колона»), фашистсько-історичне («фашистське кубло», «гестапівські методи») та кримінально-дегуманізуюче («банда», «скажена собака», «смітник історії»). Така динаміка свідчить про свідому відмову від аналізу політичних аспектів на користь мови морального знищення.

Пропагандистська кампанія швидко трансформувалася з локального процесу в інструмент конструювання глобальної мережі ворогів. Югославія та її керівництво, зокрема «кліка Тіто – Ранковича», миттєво стали центральними об'єктами звинувачень. Якщо в найперших повідомленнях антиюгославська риторика була відсутня³, то вже з другого запису її інтенсивність сягнула максимальних значень у 43 випадках (86%)⁴. Радянська преса вибудувала штучний альянс політично несумісних сил, пов'язуючи Райка і Тіто з американською та англійською розвідками, троцькістами, Ватиканом, сіоністами та залишками хортистського офіцерства⁵. При цьому спостерігалася чітка ієрархія: Райк поставав лише «маріонеткою» Тіто, який, своєю чергою, маркувався як «ланцюговий пес» Вашингтона та Лондона в особах Аллена Даллеса чи Вінстона Черчилля⁶.

¹ К предстоящему судебному процессу по делу Ласло Райка и его сообщников // Правда. 1949. № 254. С. 3.

² Обвинительный акт Венгерской государственной прокуратуры по делу Райка и его сообщников // Правда. 1949. № 255. С. 4.

³ Исключение Ласло Райка и Тибора Сеньи из Венгерской партии трудящихся // Правда. 1949. № 168. С. 4.

⁴ Провокационные действия югославских дипломатов // Правда. 1948. № 227. С. 4.

⁵ Обвинительный акт Венгерской государственной прокуратуры по делу Райка и его сообщников // Правда. 1949. № 255. С. 4.

⁶ Крушение планов империалистов в Венгрии. Шпионы в Будапеште и Белграде разоблачены // Правда. 1949. № 260. С. 1.

Статистика застосування пропагандистських технік підтверджує системність ідеологічної обробки. Найбільш розповсюдженим методом виявилось «навішування ярликів», зафіксоване у 49 публікаціях із 50 (98%), а також «створення образу ворога» (96%). Техніка дискредитації використовувалася у 29 випадках, зводячи постаті звинувачених до рівня «жалюгідних лакеїв». Дегуманізація застосовувалася точково у 5 текстах (10%) під час кульмінаційних моментів процесу, тоді як висміювання через карикатури чи фельєтони траплялося лише у 3 випадках (6%). Ступінь міжнародності подій у 92% матеріалів (46 записів) оцінюється як глобалізований, що фактично нівелювало внутрішньоугорський характер справи, перетворюючи її на доказ світової змови проти соціалістичного табору.

Роль Радянського Союзу в цьому дискурсі була визначальною: у 40 випадках (80%) наратив про СРСР був домінантним, виступаючи головним джерелом інтерпретації подій. Водночас у 18% текстів роль метрополії була формально мінімізована через залучення дипломатичних нот країн-сателітів (Польщі, Румунії, Болгарії), що створювало ілюзію самостійного міжнародного засудження при повному копіюванні радянських штампів. Підсумкові показники, зокрема лише 2% текстів із «сухою» емоційною температурою та 92% публікацій, де Югославія фігурує як ключовий ворог, доводять, що справа Ласло Райка слугувала лише «димовою завісою» для вирішення глобального політичного завдання — остаточного витіснення Белграда на периферію соціалістичного світу. Саме це й сталося 28 вересня, коли СРСР в односторонньому порядку розірвав радянсько-югославський договір 1945 р. «Про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу»¹. Слідом за Москвою аналогічні кроки здійснили й держави «народної демократії»: 30 вересня відповідний договір розірвала Угорщина², 2 жовтня — Болгарія³ та

¹ Нота Советского Правительства югославскому правительству // Правда. 1949. № 273. С. 2.

² Нота венгерского правительства югославскому правительству // Правда. 1949. № 274. С. 3.

³ Нота болгарского правительства югославскому правительству // Правда. 1949. № 276. С. 4.

Румунія¹, а 4 жовтня – Чехословаччина². А вже 25 жовтня Москва об'явила югославського посла в СРСР Карло Мразовіча персоною non grata³.

Отже, радикалізація радянської риторики протягом 1948–1949 років засвідчила перехід від ідеологічної полеміки до системної кампанії з політичної дегуманізації та міжнародної ізоляції Югославії. Через інструменталізацію централізованої преси та організацію показових судових процесів у країнах-сателітах сталінський апарат штучно сконструював образ «глобальної змови», де белградське керівництво поставало як шпигунська агентура західного імперіалізму. Така стратегія дозволила не лише придушити потенційну опозицію всередині соціалістичного табору, а й забезпечити необхідне медійне підґрунтя для остаточного розриву дипломатичних відносин, легітимізуючи маргіналізацію Югославії в очах радянського суспільства.

2.2 ФНРЮ у радянському пропагандистському дискурсі початку 1950-х рр.

Конфлікт після остаточного розриву дипломатичних відносин 25 жовтня 1949 року і до смерті Сталіна 5 березня 1953 року мав досить «застійний» характер. Він не був насичений значущими подіями, а ті інциденти, що траплялися, були переважно вторинними або нереалізованими⁴. У газеті «Правда» також не спостерігалось особливих зрушень. Це пояснюється тим, що «план-мінімум» уже був заданий, а «план-максимум», втілений у статтях про справу Райка, досяг свого емоційного піку. Тон публікацій і без того був гранично напруженим. По-друге, з 1950 року пріоритети СРСР змінилися через початок Корейської війни, до якої була

¹ Нота румунського правительства югославському правительству // Правда. 1949. № 276. С. 4.

² Нота чехословацького правительства югославському правительству // Правда. 1949. № 278. С. 4.

³ В Министерстве Иностранных Дел // Правда. 1949. № 299. С. 2.

⁴ Прикладом таких нереалізованих задумів було вторгнення Болгарії та Румунії до Югославії, яке, за словами Г. К. Жукова в особистій бесіді з Тіто, мало відбутися навесні 1951 року, а також спроби замаху на югославського лідера.

прикута основна увага. Відтак пропагандистський апарат «Правди» зосередився на «новому-старому ворозі», якого втілювали Республіка Корея та «імперіалістичний Захід». Звісно, преса не забувала і про «злочинну Кліку Тіто-Ранковича» і її «агентів»¹, висвітлюючи чи не кожен випуск емігрантської газети «За соціалістичну Югославію»² та детально розбираючи події у ФНРЮ³, проте для цього використовувалися вже перевірені шаблони попередніх років.

Саме тому в цьому розділі, присвяченому антиюгославській пропаганді в СРСР початку 1950-х рр., ми зацентруємо увагу на радянських сатиричних журналах та літературно-пропагандистських публікаціях. Насамперед ідеться про матеріали головного сатиричного видання СРСР – часопису «Крокодил», перші карикатури в якому з'являються у випуску № 20 від 20 липня 1949 року, тобто за три місяці до розриву дипломатичних відносин між ФНРЮ та СРСР⁴.

Матеріал має назву «Репліка з Волл-стріту»⁵, що саме по собі позбавляє керівництво ФНРЮ політичної суб'єктності. Сюжет першої карикатури побудований довкола підпису: «За минулий рік Тіто та його зловісний підручний Ранкович вбили, заарештували й катували більше комуністів, ніж це зробив буржуазний режим Югославії за 10 років». Примітно, що образ самого Тіто присутній лише в тексті, тоді як візуально головними героями є уособлення «колективного Заходу» та метафорична рука з пістолетом, яка втілює міністра внутрішніх справ Александра Ранковича. Його зображено як дегуманізованого виконавця волі США, продиктованої через «служку» Тіто. Самі ж події розгортаються на тлі тюремної стіни; цей антураж разом із плямами крові на «руці»

¹ Титовские агенты перед судом народа: от собственного корреспондента «Правды» // Правда. 1950. № 93. С. 4.

² Выход очередного номера газеты «За социалистическую Югославию» // Правда. 1951. № 234. С. 4.

³ Пятая сессия Генеральной Ассамблеи: утреннее пленарное заседание 25 сентября // Правда. 1950. № 269. С. 4.

⁴ Ефимов Б. Реплика з Уолл-Стрита // Крокодил. 1949. № 20. С. 11.

⁵ Там само.

мав на меті додатково демонізувати «злочинну кліку» в очах середньостатистичного читача.

Результати ж аналізу¹ усього масиву матеріалів журналу «Крокодил»² дозволяють простежити чіткі закономірності розгортання антиюгославської інформаційної кампанії в радянській пресі у 1949–1953 роках. Загальна динаміка публікацій демонструє пік інтенсивності пропагандистської атаки у перші роки після розриву відносин між СРСР та Югославією, з найбільшим показником у 1949 році, коли було надруковано 24 матеріали. У 1950 році їхня кількість незначно знизилася до 20, проте у 1951 році знову зросла до 22 одиниць. Згодом спостерігається різкий спад: у 1952 році зафіксовано 10 матеріалів, а в 1953 році – мінімум із 3 публікацій³. Така тенденція логічно пов'язується зі смертю Йосипа Сталіна та поступовим згортанням активної фази конфлікту. Аналіз розподілу контенту за окремими випусками свідчить про використання цілеспрямованих спецвипусків або інформаційних сплесків, що були реакцією на конкретні політичні події, як-от показові суди над «тітовцями» в країнах соціалістичного табору восени 1949 року⁴. Безперечними лідерами за концентрацією пропаганди стали сусідні номери за 1949 рік: у випуску № 29 було розміщено 6 матеріалів⁵, а в № 30 – 4⁶. По

¹ «Звіт за результатами аналізу бази даних матеріалів журналу „Кродил“ за 1949–1953 рр.». URL: <https://docs.google.com/document/d/1maMd3P2kWEZtn1JFaCyriPMBLIM9SK-Y/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true> (дата звернення: 05.05.2026).

² База даних "Крокодил". URL: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1IH9NEz6SkhAmNrkgHJli3mT2oyUkBEI8/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true> (дата звернення: 05.05.2026).

³ «Звіт за результатами аналізу бази даних матеріалів журналу „Кродил“ за 1949–1953 рр.». URL: <https://docs.google.com/document/d/1maMd3P2kWEZtn1JFaCyriPMBLIM9SK-Y/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true> (дата звернення: 05.05.2026).

⁴ Венгерская сатира: о процессе Райка // Крокодил. 1949. № 29. С. 12–13.

⁵ Крокодил. 1949. № 29. с. 16.

⁶ Крокодил. 1949. № 30. с. 16.

дві публікації містили випуски № 34¹ за 1949 рік, № 11², 12³ і № 21⁴ за 1950 рік, а також №10⁵, 29⁶ і № 35⁷ за 1951 рік. Щодо формату розміщення, то антиюгославська тема мала виражений рутинний характер: абсолютна більшість матеріалів, а саме 74 одиниці (93,7%), публікувалася на звичайних внутрішніх сторінках журналу. На фінальну шпальту припадало 3 випадки (3,8%), тоді як на першу шпальту – лише 2 матеріали (2,5%)⁸. Це свідчить про те, що перша сторінка резервувалася винятково для найважливіших, «програмних» карикатур, які задавали тон усьому номеру.

Характерною рисою досліджуваної кампанії було активне залучення іноземного контенту, що мало на меті створити ілюзію одностайного міжнародного засудження югославського керівництва⁹. Читачеві систематично демонстрували, що політику Йосипа Броза Тіто висміює не лише Радянський Союз, а й «весь прогресивний світ»¹⁰. Загалом у базі виявлено 22 іноземний матеріал, що становить близько 27,5% від усього масиву публікацій. Найбільше таких робіт припало на 1949 рік – 11 одиниць, у 1951 році їх з'явилося 9, а у 1950 – 2. Як джерела найчастіше використовувалися угорський сатиричний журнал «Лудаш Маті», чехословацьке видання «Руде право» та румунська «Урзіка». Ці дані корелюють із результатами контент-аналізу назв публікацій, де домінувала лексика, що вказувала на запозичення з інших країн. Зокрема, слова «іноземний» або «гумор» зустрічаються 12 разів, «угорська» – 6, «Чехословаччина» та «Югославія» – по 5, назва «Лудаш»

¹ Крокодил. 1949. № 34. с. 16.

² Крокодил. 1950. № 11. с. 16.

³ Крокодил. 1950. № 12. с. 16.

⁴ Крокодил. 1950. № 21. с. 16.

⁵ Крокодил. 1951. № 10. с. 16.

⁶ Крокодил. 1951. № 29. с. 16.

⁷ Крокодил. 1951. № 35. с. 16.

⁸ «Звіт за результатами аналізу бази даних матеріалів журналу „Кродил“ за 1949-1953 рр.». URL: <https://docs.google.com/document/d/1maMd3P2kWEZtn1JFaCyriPMBLIM9SK-Y/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true> (дата звернення: 05.05.2026).

⁹ Иностранный юмор: румынский журнал «Урзика» // Крокодил. 1951. № 29. С. 2.

¹⁰ Макс Вебер. Три чисті типи легітимного панування. URL: <http://litopys.org.ua/weber/wbs07.htm> (дата звернення: 23.02.2026).

– 3, а слово «румунський» – 2 рази. Окрім того, 3 згадки має слово «Крокодил» і по 6 згадок – слова «сатира», «справа» (або «справу») та прізвище «Райк» (чи «Райка»)¹. Висока частотність останніх термінів підкреслює, що показовий процес над Ласло Райком в Угорщині став ключовою тематичною подією, яка виносилася в заголовки пропагандистських матеріалів.

Щодо інструментарію психологічного впливу, редакція «Крокодила» застосовувала тотальний і максимально агресивний підхід. У кожному зі 79 проаналізованих матеріалів (100%) зафіксовано використання технік навішування ярликів та дискредитації. Майже так само часто, у 78 випадках (98,7%), фігурувала техніка створення образу ворога, а висміювання присутнє у 74 публікаціях (93,7%). Окремої уваги заслуговує масове застосування дегуманізації – зображення ворога у вигляді тварин чи потвор, що зустрічається в 35 матеріалах (44,3%) і свідчить про намагання викликати в аудиторії фізичну відразу до об'єкта критики². Зазвичай ці інструменти працювали в комплексі: комбінація з висміювання, дискредитації, навішування ярликів та створення образу ворога зафіксована у 39 випадках, а повний набір, що включав ще й дегуманізацію, застосовано 33 рази. Реалізацію візуальної агресії забезпечувала група карикатуристів, серед яких найактивнішими авторами стали Борис Єфімов (10 матеріалів) та Юлій Ганф (7 матеріалів). Саме вони стабільно розробляли ключові сюжети та використовували найважчі техніки візуальної метафорики. До створення контенту також долучалися Лев Бродаті (5 публікацій), Леонід Сойфертіс (3 матеріали) та творчий колектив Кукринікси (2 роботи). Попри залучення відомих художників, загальна деталізація зображень залишалася низькою: 60 карикатур (близько 76%) мають низький рівень деталізації,

¹ «Звіт за результатами аналізу бази даних матеріалів журналу „Крокодил“ за 1949-1953 рр.». URL: <https://docs.google.com/document/d/1maMd3P2kWEZtn1JFaCyriPMBLIM9SK-Y/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true> (дата звернення: 05.05.2026).

² Loughnan S., Haslam N. Dehumanization and Infrhumanization // Annual Review of Psychology. 2013. Vol. 65. P. 399–423.

16 – середній, і лише 3 – високий¹. Це підтверджує ставку журналу на конвеєрність, швидкість виробництва та використання лаконічного «плакатного» стилю, який дозволяв читачеві миттєво зчитувати головний посил без глибокого аналізу деталей.

Сюжетні моделі та підбір головних героїв підпорядковувалися меті позбавлення Югославії статусу самостійного гравця на міжнародній арені. Найпоширенішим виявився сюжет «Маріонетка капіталу», де югославське керівництво зображувалося як інструменти, слуги чи транспорт у руках Сполучених Штатів Америки², що працюють виключно за фінансову винагороду³. Наступним за частотністю став сюжет «Спадкоємець фашизму», в межах якого проводилися прямі паралелі між югославським режимом та диктатурами Адольфа Гітлера чи Беніто Муссоліні, а Тіто поставав як кривавий кат із нацистською символікою⁴. Третя ключова сюжетна лінія, «Гніздо шпигунства», презентувала Югославію як осередок змовників і терористів, що загрожують сусіднім країнам⁵. Абсолютним антигероєм кампанії був особисто Йосип Броз Тіто, який фігурує у 59 матеріалах. Інші югославські діячі, як-от Александар Ранкович (2 появи), згадувалися маргінально. Показово, що в 70% матеріалів (55 із 79) обов'язково присутні Сполучені Штати як ляльковод, що втілювалося через образи американських політиків, Гаррі Трумена чи Дядька Сема. Загалом узагальнений образ США з'являвся 21 раз, власне Трумен – 10 разів. Пропаганда візуально поміщала Тіто в один ряд із західними лідерами та правителями правого спрямування: Франсіско Франко має 16 появ, а Вінстон Черчилль – 14. Банда Райка»

¹ «Звіт за результатами аналізу бази даних матеріалів журналу „Кродил“ за 1949–1953 рр.». URL: <https://docs.google.com/document/d/1maMd3P2kWEZtn1JFaCyriPMBLIM9SK-Y/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true> (дата звернення: 05.05.2026).

² Масс В., Червинский М. Новый год и старые марионетки // Крокодил. 1949. № 36. С. 6.

³ Yerköy S. Müttefikten Düşmanlığa: Sovyet Propagandasında Tito'nun İmajının Dönüşümü // Turkish Studies. 2024. Vol. 19, no. 4. P. 1987–2007.

⁴ Вальк Г. Из тем поступивших на конкурс Крокодила: его путь // Крокодил. 1949. № 24. С. 7.

⁵ Ефимов Б. Прямое попадание // Крокодил. 1951. № 16. С. 16.

й сам Ласло Райк – 5 разів, а Константиноса Цалдаріса – 4. По 2 появи зафіксовано для Чан Кайші, та Містера Волл-стріт¹.

Протягом 1949–1953 років образ югославського лідера зазнав суттєвої еволюції. У 1949 році домінувала гостра реакція на політичний розрив, тому Тіто зображувався максимально агресивно і дегуманізовано, використовуючись ярлики «наймит», «кат» та «змія». У 1950 році відбулося закріплення політичних оцінок з акцентом на зраді ідеології, що трансформувало його в «нового Гітлера» під ярликами «фашист» та «Іуда». У 1951 році вектор змістився на підкреслення внутрішньої слабкості режиму: Тіто поставав як «диктатор», влада якого тримається виключно «на багнетах США». У 1952 році образ рутинізувався, і Тіто фігурував як звичайний «найманець», який «замикає колону імперіалізму». Зрештою, у 1953 році, на тлі згасання інформаційної атаки, пропаганда використовувала стандартні штампи на кшталт «зрадник-Юда» чи «фашистський кат» без нових візуальних знахідок². Таким чином, радянська сатира поступово позбавила образ Тіто власної сили, перетворивши його з активного демонізованого ворога на пасивний та слабкий інструмент американського капіталу.

Регіональні часописи, як-от «Перець»³, демонструють дещо іншу картину. Так, 1952 рік, який став одним із найслабших за кількістю карикатур у «Крокодилі»⁴, для «Перця» виявився лідером з показником в 16 матеріалів за рік⁵.

¹ «Звіт за результатами аналізу бази даних матеріалів журналу „Кродил“ за 1949-1953 рр.». URL: <https://docs.google.com/document/d/1maMd3P2kWEZtn1JFaCyriPMBLIM9SK-Y/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true> (дата звернення: 05.05.2026).

² Там само.

³ База даних "Перець". URL: https://docs.google.com/spreadsheets/d/1MYZF5k40ST6ayn_caSOd15p54c9_umB0/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true (дата звернення: 07.05.2026).

⁴ «Звіт за результатами аналізу бази даних матеріалів журналу „Кродил“ за 1949-1953 рр.». URL: <https://docs.google.com/document/d/1maMd3P2kWEZtn1JFaCyriPMBLIM9SK-Y/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true> (дата звернення: 05.05.2026).

⁵ «Звіт за результатами аналізу бази даних матеріалів журналу „Перець“ за 1949-1953 рр.». URL: <https://docs.google.com/document/d/13-a2SCKKP7sZS1bYzIWrvXL4eq3IxxHW/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true> (дата звернення: 07.05.2026).

Також у «Перці» відсутня масовість наповнення кожного номера карикатурами на югославську тематику. Якщо в «топ-5» номерів «Крокодила» перші місця посідають випуски із шістьма та чотирма матеріалами¹, то в українському журналі весь «топ-5» складається з номерів, що містять лише по дві карикатури/тексти².

Розбіжності на користь «Перця» спостерігаються і в розміщенні антиюгославських матеріалів. Хоча в більшості випадків вони були рутинізованими й містилися всередині журналу, на першу та фінальну шпальти припадало по сім карикатур³. Це може свідчити про певну зацікавленість карикатуристів і редакторів югославською тематикою, а також про прагнення привернути увагу читача саме до цієї теми, виносячи її на найбільш помітні місця.

Розбіжності помітні і в ступені деталізації карикатур. Середні цифрові показники тут збігаються (по 16 одиниць), проте у відсотковому співвідношенні спостерігається розрив у 10% на користь «Перця» (30% проти 20%). Цікавою є ситуація і з візуальним образом Тіто. Тенденція характерна для «Крокодила» зразка 1949 року з його дегуманізацією анімалізацією образу⁴, у випадку з «Перцем» проявляється лише у 1952 році⁵. У 1949-у «Перець» це зберігав людську подобу лідера Югославії, але вже з використанням фашистської символіки. Натомість трактування 1953 року, де Тіто позбавлений суб'єктності та цілковито залежний від США⁶, у «Крокодилі» було властиве ще 1951 року⁷. Попри ці хронологічні

¹ Там само.

² Там само.

³ Там само.

⁴ «Звіт за результатами аналізу бази даних матеріалів журналу „Кродил“ за 1949-1953 рр.». URL: <https://docs.google.com/document/d/1maMd3P2kWEZtn1JFaCyriPMBLIM9SK-Y/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtf=true&sd=true> (дата звернення: 05.05.2026).

⁵ «Звіт за результатами аналізу бази даних матеріалів журналу „Перець“ за 1949-1953 рр.». URL: <https://docs.google.com/document/d/13-a2SCKKP7sZS1bYzIWVrVXL4eq3lxhHW/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtf=true&sd=true> (дата звернення: 07.05.2026).

⁶ Там само.

⁷ «Звіт за результатами аналізу бази даних матеріалів журналу „Кродил“ за 1949-1953 рр.». URL: <https://docs.google.com/document/d/1maMd3P2kWEZtn1JFaCyriPMBLIM9SK-Y/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtf=true&sd=true> (дата звернення: 05.05.2026).

розбіжності, загальна ідеологічна канва в обох часописах залишається ідентичною: маріонетка США, кат, фашист та зрадник.

При тому кількісний й відсотковий параметри іноземних карикатур також є подібними, хоча варто враховувати, що в «Перці» виходило лише 24 номери на рік, тоді як у «Крокодилі» – 36. Техніки пропаганди у цьому контексті теж вкрай схожі. Проте є певна відмінність: у «Перці» жоден із засобів не використовувався на 100%, а «дискредитація» поступається місцем «створенню образу ворога»¹.

Головний герой карикатур і в «Перці» і в «Крокодилі» лишається незмінним є Й-Б. Тіто, з єдиною поправкою на відсутність у списку головних героїв Ласло Райка, що свідчить про відносно слабе висвітлення справи райка на сторінках журналу. Який з'являється лиш в 1 випуску від 1949 року².

Сюжетні патерни в обох журналах також майже ідентичні: вони концентруються на «маріонетковості югославського режиму» та «спадкоємності фашизму». Проте в останньому пункті є розбіжність: якщо в «Крокодилі» третє місце посідає сюжет «гніздо шпигунства»³, то в «Перці» – «кривавий диктатор»⁴. Ця різниця зумовлена вже згаданим браком уваги до процесу над Ласло Райком. Топ-10 найбільш уживаних слів у заголовках теж подібні, прете якщо виокремити терміни, безпосередньо пов'язані з конфліктом, то Югославія та Тіто не фігурують у топі взагалі. Це пояснюється тим, що назви матеріалів не завжди прямо

¹ «Звіт за результатами аналізу бази даних матеріалів журналу „Перець“ за 1949-1953 рр.». URL: <https://docs.google.com/document/d/13-a2SCKKP7sZS1bYzIWrVXL4eq3IhxHW/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true> (дата звернення: 07.05.2026).

² Козюченко Ю. Маску зірвано // Перець. 1949. № 19. С. 6.

³ «Звіт за результатами аналізу бази даних матеріалів журналу „Кродил“ за 1949-1953 рр.». URL: <https://docs.google.com/document/d/1maMd3P2kWEZtn1JFaCyriPMBLIM9SK-Y/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true> (дата звернення: 05.05.2026).

⁴ «Звіт за результатами аналізу бази даних матеріалів журналу „Перець“ за 1949-1953 рр.». URL: <https://docs.google.com/document/d/13-a2SCKKP7sZS1bYzIWrVXL4eq3IhxHW/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true> (дата звернення: 07.05.2026).

відображають суть зображення / тексту. Ілюстрацією цього є два найпопулярніші слова в заголовках «Перця»: гумор (8 згадок) та іноземний (6 згадок)¹.

Отже, порівняльний аналіз матеріалів двох найбільших сатиричних журналів СРСР дає підстави стверджувати, що патерни, задані в газеті «Правда» у 1949 році, згодом наслідувала не лише сама «Правда», а й інші видання, про що свідчить певна хаотичність публікацій. Образ Й. Б. Тіто еволюціонував радше умовно, ніж реально. Як от, у журналі «Перець» за 1949 рік, який загалом характеризувався збереженням людських рис лідера, існують номери (№ 5², 6³, 7⁴), де як маршал, так і його оточення зображені як дегуманізовані суб'єкти. Така стилістика фактично більш притаманна 1952 р.. Схожа тенденція спостерігається і в «Крокодилі»: у 1949 році, що вважається піком дегуманізації, у випуску №27⁵ присутній образ «запроданця США» з людськими рисами.

З художньою літературою ситуація була інакшою. Проблема полягала в тому, що якщо хвалебні статті в правді періоду 1944–1948 років швидко забувалися або буквально викидалися чи використовувалися повторно, скажімо як махорковий папір. А карикатур до 1949 року просто не було. То книги мали триваліший вплив. На ринку СРСР була представлена велика кількість видань про Югославію, партизанську боротьбу та її вождя – маршала Й. Б. Тіто.

Так у збірнику оповідань 1946 року містився твір «Це сильніше за все» з копліментарними висловами на адресу югославського лідера⁶. Також варто згадати про одну з трьох книжок Володимира Лівшиця, зокрема дитяче ілюстроване видання «П'ять марок», де один з віршів прославляє Тіто як героя⁷. В

¹ Там само.

² Кукринікси. Останнє слово американської техніки // Перець. 1946. № 20. С. 8.

³ Литвиненко В., Олійник С. Б/Н // Перець. 1949. № 21. С. 1.

⁴ Марек Я. Конкурс брехунів // Перець. 1949. № 21. С. 7.

⁵ Масс В., Червинский М. Тито и его свита // Крокодил. 1949. № 27. С. 2.

⁶ Блюм А. 251. Это сильнее всего: Рассказы // Запрещенные книги русских писателей и литературоведов 1917–1991: индекс советской цензуры с комментариями. Санкт-Петербург, 2003. С. 104.

⁷ Лившиц В. А. Пять марок. Москва-Ленинград : Детгиз, 1946. 14 с.

«Югославському зошиті» Константіна Сімонова вихвалявся не лише народ, й особисто маршал¹. Більшість таких творів увійшли до «Югославських списків» 1949–1955 років². Їх належало вилучити з продажу, а в публічних бібліотеках перевести до спецхранів. Діяли ці розпорядження місцями абсурдно, адже роман Генадія Фіша «Кам'яний бір» вилучили буквально за одну згадку імені Тіто³. Та все ж ці розпорядження діяли з перемінним успіхом: навіть під час конфлікту було опубліковано книгу Бориса Борзенка «Вгамування спраги» накладом у 15 000 примірників, де вохвалювався югославський народ, і маршал⁴. Хоча згодом її вилучили, цей факт руйнує міф про оперативність радянської цензури.

Перші відомі нам твори антиюгославського спрямування з'явилися досить пізно – лише у 1951 році. Найвизначнішим серед них є, звісно роман Ореста Мальцева (Ровитинського) «Югославська трагедія»⁵. Який з моменту появи функціонував не як художній твір, а як директивний політичний інструмент, покликаний в черговий раз легітимізувати радянсько-югославський розрив.

Автор тексту, колишній коректор видавництва «Молода гвардія» та військовий кореспондент, чий життєвий шлях був тісно пов'язаний із армійським середовищем та ідеологічною цензурою, створив текст, що став ідеальним втіленням державного замовлення. Роман, відзначений Сталінською премією II ступеня у 1951 році⁶, продемонстрував колосальний масштаб тиражування: лише за 2 роки він отримав понад десять перевидань у різних містах, а наклад одного лише випуску в серії «Роман-газета» сягнув 500 000 примірників. Вся ця масовість була

¹ Симонов К. М. Югославская тетрадь. Москва : Советс. писатель, 1945. 147 с.

² Блюм А. 251. Это сильнее всего: Рассказы // Запрещенные книги русских писателей и литературоведов 1917–1991: индекс советской цензуры с комментариями. Санкт-Петербург, 2003. С. 104.

³ Фиш Г. С. Каменный Бор: Роман. Ленинград : Советс. писатель, 1948. С. 84.

⁴ Борзенко С. А. Утоление жажды: роман. Москва-Ленинград : Советс. писатель, 1949. 192 с.

⁵ Мальцев О. М. Югославская трагедия. Москва : Воениздат, 1952. 440 с.

⁶ Там само. С. 2.

частиною складної системи ідеологічних маніпуляцій, спрямованих на деконструкцію балканського спротиву.

Сюжетний контур, зосереджений на долі лейтенанта Миколи Загорянова, який після Аульського плацдарму опиняється в полоні та потрапляє до концтабору в місті Бор, слугує лише тлом для реалізації технік дегуманізації та стеріотипізації ворога.

Центральний ідеологічний механізм тексту базується на техніці «сяючої ідеалізації»¹ радянської ідентичності, де образ СРСР та особисто Йосипа Сталіна набуває метафізичного значення. Навіть у найтяжчих умовах рудника Загорянов фізично відчуває тепло «усмішки Сталіна», що трансформує політичного лідера на усяюдисуще божество, а комсомольський квиток – на магічний артефакт, здатний підтримувати життя². Ця техніка доповнюється порівняльною характеристикою аграрних успіхів, де радянська «яскраво-зелена гичка» протиставляється іноземному «виродженню»³, закріплюючи у читача переконання в природній перевазі соціалістичного ладу. Після втечі групи в'язнів, до якої входять серб Мусіч, італійці Маріно та Колачіоне, а також чех Лаушек, автор розгортає масштабну операцію з «навішування ярликів» на західних союзників⁴. Полковник Маккарвер та капітан Пінч репрезентовані як цинічні маклери, чия фізична «обрюзглість» та пішки під очима слугують візуальною метафорою капіталістичного гниття. Використовуючи метод «підтасовки карт», Мальцев подає присутність англо-американців у партизанському штабі виключно як спробу захопити мідні копальні, стверджуючи, що вони «бережуть Бор для себе», позбавляючи тим самим югославський спротив будь-якого визвольного змісту⁵.

¹ Лебон Г. Психологія людських спільнот / пер. з франц. Г. Понеділок. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2020. С.126-128.

² Мальцев О. М. Югославская трагедия. Москва : Воениздат, 1952. С. 2.

³ Мальцев О. М. Югославская трагедия. Москва : Воениздат, 1952. С. 7.

⁴ Bernays E. Propaganda. New York : Ig Publishing, 204. P. 35–36.

⁵ Ibid. P. 35–36.

Та все ж ключове значення в наративі має дискредитація югославського керівництва через маніпулювання образами¹, де Йосип Броз Тіто постає як відірваний від народу денді, що насолоджується розкішшю під час стратегічних бомбардувань Белграда². Командир корпусу Коча Поповіч (Вук) маркується як «колишній сюрреаліст» і мільйонер³, що в тогочасному ідеологічному контексті було кодовим позначенням інтелектуальної гнилі та західного розкладу. Для посилення ефекту автор натякає на таємну співпрацю Поповіча з нацистським офіцером Шмолкою, що прямо дефінує «югославський шлях» як акт зради. Сакралізація радянського досвіду в романі досягається через техніку «свідчення»⁴, коли іноземні персонажі стають ретрансляторами сталінських догм. Партизан Йован Мілетіч анігілює власну національну ідентичність, приймаючи ім'я «Корчагін», а старий дід Жівко через спогади про війну 1877 року⁵ легітимізує радянський вплив, стверджуючи, що балканські народи безсилі без «російських визволителів». Кульмінацією цього навіювання є сцена де радянський гудзик із зіркою описується як святиня, яку партизани розглядають із «жадібним захопленням» і навіть пробують на зуб», що остаточно перетворює політичну лояльність на квазірелігійний культ.

Внутрішня криза партизанського війська в Боснії та Сербії описується через метафору «метиля» – паразита, що точить організм зсередини, що є класичним прикладом маніпуляції через страх перед внутрішнім ворогом. Водночас техніка «духовної єдності натовпу»⁶ використовується для опису прибуття радянської допомоги, де бійці в єдиному пориві «кидають в повітря пілотки» та обіймаються⁷,

¹ Ibid. P. 34–37.

² Мальцев О. М. Югославская трагедия. Москва : Воениздат, 1952. С. 372.

³ Там само. С. 49.

⁴ Lippmann W. Public opinion. New York : Brace and Company, 1922. P. 30–34.

⁵ Мальцев О. М. Югославская трагедия. Москва : Воениздат, 1952. С. 84.

⁶ Лебон Г. Психологія людських спільнот / пер. з франц. Г. Понеділок. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2020. С. 201–204.

⁷ Мальцев О. М. Югославская трагедия. Москва : Воениздат, 1952. С. 319.

втрачаючи індивідуальність та користь ідеологічної сутестії. Фінальним акордом пропагандистського впливу стає метод «перенесення інтересів»¹, за якого реальні потреби Югославії замінюються ностальгією за Москвою, що звучить навіть у шумі води, яку слухають герої². Це перетворює роман на механізм політичної інженерії, де смерть Загорянова від рук «тітовських командирів»³ напередодні приходу Червоної армії слугує остаточним доказом «іудиної зради» югославського керівництва.

Однак тогочасна художня література охоплювала не лише прозу, а й скажімо, поезію⁴. Крім того, вона не була єдиним інструментом впливу – активну роль відігравала і політична публіцистика, зокрема «памфлет» за авторства Бориса Грібанова «Банда Тіто – зброя американо-англійських паліїв війни»⁵.

Текст Грібанова конструє ідеологічне псевдосередовище⁶, де суб'єктність Югославії повністю нівелюється. Країна постає не як самостійна держава, а як «фашистська колонія» та плацдарм для майбутньої агресії «англо-американських паліїв війни». Автор радикально переписує політичний статус країни: «Узурпувавши владу в Югославії, тітовська банда встановила в країні фашистський режим, перетворивши її на колонію іноземного капіталу»⁷. Таке викривлення реальності легітимізує ворожість СРСР, представляючи ізоляцію Белграда як необхідний захист соціалістичного табору від зовнішньої експансії.

У памфлеті Грібанова, як і в романі Мальцева, застосовується вже відома нам техніка «навішування ярликів». У цьому разі політичні опоненти СРСР

¹ Lippmann W. Public opinion. New York : Brace and Company, 1922. P. 200.

² Мальцев О. М. Югославская трагедия. Москва : Воениздат, 1952. С. 319.

³ Там само. С. 439.

⁴ Галкин Л. А. Здесь слабонервных нет: Сатирические стихи. Харьков : Харьковское книжное издательство, 1951. 62 с.

⁵ Грібанов Б. Банда Тіто – орудие американо-английских поджигателей войны. Москва : Госполитиздат, 1951. 152 с.

⁶ Lippmann W. Public opinion. New York : Brace and Company, 1922. P. 113–115.

⁷ Грібанов Б. Банда Тіто – орудие американо-английских поджигателей войны. Москва : Госполитиздат, 1951. С. 10.

систематично переводяться у кримінальну площину. Використання слова «банда» замість «уряд» має на меті позбавити югославське керівництво політичної легітимності: «Фашистська банда Тіто тримається при владі лише за допомогою гігантського поліцейського апарату...»¹.

Техніка «дзеркального звинувачення» дозволяє приписувати ворогу власні експансіоністські наміри². Таким чином вибудовується дихотомія «Ми – Вони», де Радянський Союз є гарантом миру, а «кліка Тіто» – джерелом хаосу. Не менш фундаментальну роль відіграють методи твердження та повторення. Автор уникає доказової бази, натомість дублює фіксовані формули: «кривава диктатура», «шпигунська мережа», «вбивці та провокатори». Це створює ефект психологічного зараження, де категоричність блокує критичне сприйняття. Дегуманізація яка представлена у форму зооморфних метафор – «вірний сторожовий пес»³, таким чином, автор використовує емоційні тригери огиди, готуючи читача до «ліквідації» режиму як санітарно-гігієнічного акту.

Історичний ревізіонізм та теорії змови перетворюють воєнну історію на серію «шпигунських ігор». Визвольна боротьба народів Югославії оголошується фальсифікацією, а німецький десант у Дрварі – «театральною виставою» для евакуації агента Тіто до англійців⁴. Пропаганда впроваджує наратив про «Змову в Берні», метою якої нібито було створення «санітарного кордону» проти більшовизму за участі Югославії⁵. Поєднання реальних фактів із вигаданими мотивами створює ефект «правдоподібної брехні»⁶.

¹ Там само. С. 132.

² Lippmann W. Public opinion. New York : Brace and Company, 1922. P. 156.

³ Грибанов Б. Банда Тито – орудие американо-английских поджигателей войны. Москва : Госполитиздат, 1951. С. 124.

⁴ Там само. С. 32-33.

⁵ Там само. С. 32-33.

⁶ Лебон Г. Психологія людських спільнот / пер. з франц. Г. Понеділок. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2020. С. 115-120.

Звинувачення у терорі проти власного народу реалізуються через техніку «скидання масок»¹. Бомбардування югославських міст союзниками у 1944 році трактується як свідоме винищення населення за вказівкою Тіто. Олександр Ранковіч іменується «катом» та «яничаром», який створив апарат терору за зразком Гімmlера². Такі тези доповнюють попередню пропаганду й підґрунтя для репресій над тітовцями (які тривали впродовж усього конфлікту), апелюючи до досвіду процесів над Райком та Костовим.

Наратив про втрату суверенітету спирається на концепцію «невидимого уряду»³. Автор переконує, що Белград виконує таємні директиви Вашингтона: «Югославські зрадники слухняно виконують усі накази свої господарів»⁴. У цій логіці будь-які економічні ініціативи, як-от югославська п'ятирічка оголошуються «шахрайським прийомом», що веде до «кабали американських монополій».

Й звісно куди без сакралізації «великого вождя і вчителя радянського народу». Текст базується на «геніальності» Сталіна⁵, чия далекоглядність нібито дозволила вчасно викрити ворогів. І «політичний памфлет», як і у випадку з Мальцевим, трансформується у квазірелігійний догмат, де вірність СРСР протиставляється «шляху зради», а Югославія стає інструментом для мобілізації суспільної агресії.

Отже, радянська антиюгославська пропаганда 1949–1953 рр. сформувала цілісну систему дискредитації ФНРЮ, спрямовану на повне заперечення її політичної суб'єктності. Використовуючи сатиру («Крокодил», «Перець»), художню прозу та публіцистику, апарат ідеологічного впливу закріпив у масовій

¹ Bernays E. Propaganda. New York : Ig Publishing, 204. P. 54.

² Грибанов Б. Банда Тіто – орудіє американо-англійських піджигателів війни. Москва : Госполитиздат, 1951. С. 47.

³ Bernays E. Propaganda. New York : Ig Publishing, 204. P. 6.

⁴ Грибанов Б. Банда Тіто – орудіє американо-англійських піджигателів війни. Москва : Госполитиздат, 1951. С. 32-33.

⁵ Там само. С. 32-33.

свідомості образи «Маріонетки Заходу» та «фашистського зрадника». Завдяки технологіям дегуманізації та історичного ревізйонізму колишній союзник був успішно трансформований у ворожий символ¹, що дозволило легітимізувати розрив відносин і остаточно вибудувати дихотомічну модель «свій-чужий» у радянському дискурсі.

¹ Yerköy S. Müttefikten Düşmanlığa: Sovyet Propagandasında Tito'nun İmajının Dönüşümü // Turkish Studies. 2024. Vol. 19, no. 4. P. 1987–2007.

Висновки

На основі комплексного аналізу джерельної бази та застосування міждисциплінарної методології було досліджено систему функціонування радянської державної пропаганди в умовах першого етапу холодної війни на прикладі антиюгославської кампанії 1948–1953 років. Результати проведеного дослідження дозволили вирішити поставлені завдання та сформулювати такі висновки.

Виявлено, що справжні ідеологічні та політичні витoki радянсько-югославського конфлікту 1948 року полягали не у догматичних відхиленнях КПЮ від марксизму-ленінізму, як це декларували Москва, а у надмірній політичній суб'єктності та геополітичній самостійності режиму Й. Б. Тіто. Оскільки Югославія звільнила себе власними силами та мала масову народну підтримку, її керівництво виявилось здатним чинити опір економічному диктату СРСР та провадити незалежну зовнішню політику на Балканах. Відтак, пропагандистська підготовка до розриву розпочалася заздалегідь: ще до відкритого конфлікту радянська преса штучно створила інформаційний вакуум навколо ФНРЮ, скорочуючи прямі згадки про країну та її лідера для нівелювання їхнього авторитету у масовій свідомості.

Охарактеризовано роль Комінформбюро та показових політичних процесів у Східній Європі як ключових інструментів легітимізації антиюгославського курсу. Публікація резолюції Інформбюро у червні 1948 року стала актом переведення кулуарного конфлікту в публічну площину. Радянська пропаганда скористалася міжнародною солідарністю іноземних компартій, створюючи ілюзію «колективного голосу» світового комуністичного куху для зовнішньої валідації сталінських рішень. Сфабриковані політичні процеси над Ласло Райком в Угорщині та Трайчо Костовим у Болгарії були використані радянською пресою як інформаційні «димові завіси». Вони дозволили трансформувати образ Югославії з ідеологічного опозиціонера на центр глобальної шпигунсько-диверсійної змови, що

створило необхідне медійне підґрунтя для остаточного розриву диплотичних відносин восени 1949 року.

Проаналізовано ключові наративи та стереотипи, сконструйовані радянською машиною впливу (пресою, художньою літературою та публіцистикою). Встановлено, що пропаганда цілеспрямовано використовувала техніки навішування ярликів, дзеркального звинувачення та історичного ревізіонізму. У політичній публіцистиці та художній літературі конструювався псевдореальний простір, де визвольна війна югославів оголошувалася фальсифікацією, керівництво ФНРЮ маркувалося як «фашистська банда» та «зрадники», а сама країна позбувалася будь-якої суб'єктності, виступаючи лише колонією і плацдармом американо-англійського імперіалізму.

Зроблено компаративний аналіз матеріалів сатиричної графіки СРСР, який довів, що еволюція візуального образу Й. Б. Тіто відбувалася радше умовно, ніж реально. Хоча загальні пропагандистські патерни були задані центральною пресою ще у 1949 році, їх застосування на сторінках сатиричних видань відзначалося певною хаотичністю. Підтверджено наявність регіональної специфіки у веденні кампанії: якщо для «Крокодила» пік антиюгославських публікацій та максимальної дегуманізації припав на 1949 рік, то український «Перець» демонстрував іншу динаміку, досягнувши кількісного піку та найактивнішого використання тваринної метафорики лише у 1952 році. Проте жорсткої лінійної трансформації не існувало: у «Перці» зразка 1949 року поряд зі збереженням людських рис траплялися цілком дегуманізовані образи. Тоді як у «Крокодилі» на тлі пікової анімалізації 1949 року з'являлися зображення лідера Югославії з людськими рисами. Крім того, республіканське видання значно рідше зверталася до глобальних сюжетів, майже проігнорувавши тему показових процесів над Л. Райком, Т. Костови та ін..

Доведено, що у 1950–1953 роках антиюгославська інформаційна кампанія набула «застійного» та рутинного характеру, а радянська пропаганда притримувалася вже заданих раніше патернів. Інформаційна атака втратила первинну гостроту і базувалася

виключно на експлуатації перевірених штампів без залучення нових концептів. Зі смертю Й. Сталіна у березні 1953 року розпочалися кардинальні зміни у зовнішньополітичному курсі радянського керівництва, проте сама інформаційна кампанія зникла не образу. Так остання антиюгославська карикатура в журналі «Крокодил» була опублікована 10 березня 1953 року¹, а в журналі «Перець» – 30 липня того ж року². У газеті «Правда» відлуння цієї кампанії тривало до січня 1954 року. Перша офіційна заборона літератури, яку за період конфлікту створила творчо-політична еліта радянської держави, датується 3 червня 1955 року³. Вона стосувалася найтиражованішого художнього твору того часу – роману Ореста Мальцева «Югославська трагедія». Наступного року цей цензурний список поповнився й розширювався аж до доби перебудови⁴, а вся антиюгославська література залишалася вилученою з розповсюдження. Згодом югославська тематика повернулася в радянський друк, але вона вже ніколи не сягнула масштабів доконфліктної епохи.

Підсумовуючи, антиюгославська кампанія 1948-1953 років продемонструвала високий ступінь централізації та координації радянського апарату пропаганди. Шляхом комплексного застосування інформаційного вакууму, дегуманізації, фальсифікації судових процесів та історичного ревізйонізму в літературі, державній машині СРСР вдалося в найкоротші терміни штучно змодельовати нову політичну реальність. Колишній ключовий союзник у Східній Європі був успішно дегуманізований і перетворений у масовій свідомості на екзистенційного ворога, що яскраво ілюструє необмежені маніпуляційні можливості пропаганди в умовах холодної війни.

¹ Ганф Ю. Югославская конституция // Крокодил. 1953. № 7. С. 13.

² Гливенко В. Підлиза // Перець. 1953. № 13. С. 12.

³ Блюм А. 313. Мальцев О.М. Югославская трагедия. Роман // Запрещенные книги русских писателей и литературоведов 1917–1991: индекс советской цензуры с комментариями. Санкт-Петербург, 2003. С. 124–125.

⁴ Список книг, не подлежащих распространению в книготорговой сети: Библиографический указатель. Москва : Кн., 1981. 119 с.

Список джерел та літератури

1. Аналіз тексту резолюції.
URL: <https://docs.google.com/document/d/1gkv6hiN7JxiBiNssmh7C3R4S1eBrV6p/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true> (дата звернення: 22.02.2026).
2. База даних "Іноземні відгуки на резолюцію Інформаційного бюро комуністичних партій про становище в компартії Югославії".
URL: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/19Cu3vUyhjmXWygODXSEDAXkhlLa0UjdN/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true> (дата звернення: 14.02.2026).
3. База даних "Справа Райка".
URL: https://docs.google.com/spreadsheets/d/17Fj9wWsXRXIziLROQm0qghKk_YGEUgu-/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true (дата звернення: 23.04.2026).
4. База даних "Крокодил".
URL: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1IH9NEz6SkhAmNrKqHJli3mT2oyUkBEI8/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true> (дата звернення: 05.05.2026).
5. База даних "Перець".
URL: https://docs.google.com/spreadsheets/d/1MYZF5k40ST6ayn_caSOd15p54c9umB0/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true (дата звернення: 07.05.2026).
6. Баранов Л., Мошетов В., Антипов А. Справка ОВП ЦК ВКП(б) М. А. Сулову "О некоторых ошибках Коммунистической партии Чехословакии" от 5 апреля 1948 г. // Восточная Европа, в документах российских архивов 1944-1953 гг. / ред. Т. В. Волокитина. Москва-Новосибирск, 1997. Т. 1. С. 831–858.

7. Баранов Л., Пухлов Н., Овчаров В. Справка ОВП ЦК ВКП(б) М. А. Сулову «Об антимарксистских идеологических установках руководства ППР» // Восточная Европа, в документах российских архивов 1944-1953 гг. / ред. Т. В. Волокитина. Москва-Новосибирск, 1997. С. 814–829.
8. Белая книга о враждебной политике правительства НРА по отношению к ФНРЮ / ред. Л. Н. Капитанов. Москва : Издательство иностранной литературы, 1961. 174 с.
9. Бельгийские коммунисты одобряют резолюцию Информационного бюро // Правда. 1948. № 203. С. 4.
10. Беседа маршала Тито с болгарскими журналистами // Правда. 1947. № 139. С. 4.
11. Блюм А. 251. Это сильнее всего: Рассказы // Запрещенные книги русских писателей и литературоведов 1917–1991: индекс советской цензуры с комментариями. Санкт-Петербург, 2003. С. 104.
12. Блюм А. 313. Мальцев О.М. Югославская трагедия. Роман // Запрещенные книги русских писателей и литературоведов 1917–1991: индекс советской цензуры с комментариями. Санкт-Петербург, 2003. С. 124–125.
13. Борзенко С. А. Утоление жажды: роман. Москва-Ленинград : Советс. писатель, 1949. 192 с.
14. Валька Г. Из тем поступивших на конкурс Крокодила: его путь. *Крокодил*. 1949. № 24. С. 7.
15. Венгерская сатира: о процессе Райка // Крокодил. 1949. № 29. С. 12–13.
16. В Министерстве Иностранных Дел // Правда. 1949. № 299. С. 2.
17. Внеочередная сессия Великого народного собрания Болгарии // Правда. 1949. № 201. С. 3.
18. Восточная Европа, в документах Российских Архивов 1944-1953 гг. / ред. А. В. Бибина. Москва-Новосибирск : Сибирс. Хронограф, 1998. Т. 1. 985 с.
19. В ЦК ВКП(б) // Правда. 1948. № 189. С. 2.

- 20.Выход очередного номера газеты "За социалистическую Югославию" // Правда. 1951. № 234. С. 4.
- 21.Выход третьего номера газеты «Напред» // Правда. 1949. № 176. С. 4.
- 22.Галкин Л. А. Здесь слабонервных нет: Сатирические стихи. Харьков : Харьковское книжное издательство, 1951. 62 с.
- 23.Ганф Ю. Югославская конституция // Крокодил. 1953. № 7. С. 13.
- 24.Гливенко В. Підлиза // Перець. 1953. № 13. С. 12.
- 25.Голубович Р. Заявление посла Югославии в Румынии об отставке: письмо в редакцию «Правды» // Правда. 1948. № 215. С. 4.
- 26.Грибанов Б. Банда Тито – орудие американо-английских поджигателей войны. Москва : Госполитиздат, 1951. 152 с.
- 27.Ефимов Б. Прямое попадание // Крокодил. 1951. № 16. С. 16.
- 28.Ефимов Б. Реплика з Уолл-Стрита // Крокодил. 1949. № 20. С. 11.
- 29.Жуйович С. [Из донесения Стретена Жуйовича о совещании Политбюро ЦК КПЮ от 1 марта 1948 г.] // Сталин-Тито. Москва, 1991. С. 343–350.
- 30.Заволжский С. Г. Докладная записка С. Г. Заволжского Л. С. Баранову о беседе с заместителем Генерального секретаря ЦК ВПТ М. Фаркашем в связи с «делом» Л. Райка от 11 июля 1949 г. // Восточная Европа, в документах Российских Архивов 1944-1953 гг. / ред. Т. В. Волокитина. Москва-Новосибирск, 1997. Т. 2. С. 179–181.
- 31.Заволжский С. Г. Докладная записка С. Г. Заволжского Л. С. Баранову о беседе с М. Ракоши о «деле» Л. Райка, предстоящих арестах в венгерской армии, развертывании вооруженной борьбы в Югославии и др. от 11 июля 1949 г. // Восточная Европа, в документах Российских Архивов 1944-1953 гг. / ред. Т. В. Волокитина. Москва-Новосибирск, 1997. Т. 2. С. 181–183.
- 32.Записка В.В. Мошетова М. А Сулову о реакции И. Б. Тито и Э. Карделя на письмо ЦК ВКП(б). Не ранее 22 мая 1948 г. // Восточная Европа в документах

- российских архивов 1944-1953 гг. / ред. Т. В. Волокитина. Москва-Новосибирск, 1997. С. 875–879.
33. Заявление членов Югославского посольства и представителей Югославии при ООН // Правда. 1948. № 205. С. 3.
34. «Звіт за результатами аналізу бази даних "Іноземні відгуки на резолюцію Інформаційного бюро комуністичних партій про становище в компартії Югославії"». URL: <https://docs.google.com/document/d/1aV5q05z-xGeh5yTASxiHiDNFnypKpaUy/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true> (дата звернення: 14.02.2026).
35. «Звіт за результатами аналізу бази даних матеріалів газети „Правда“ за 1947 рік, №1-164». URL: https://docs.google.com/document/d/1-xV72dQ2U55J6qs17xFQ8lEcn8hH6_Sy/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true (дата звернення: 21.01.2026).
36. «Звіт за результатами аналізу бази даних матеріалів газети „Правда“ за 1948 рік, №1-180». URL: https://docs.google.com/document/d/1pqI2ViQbOAweSu8dZFR-xiMz2dW_T6dm/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true (дата звернення: 21.01.2026).
37. «Звіт за результатами аналізу бази даних матеріалів журналу „Кродил“ за 1949-1953 pp.». URL: <https://docs.google.com/document/d/1maMd3P2kWEZtn1JFaCyrIPMBLIM9SK-Y/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true> (дата звернення: 05.05.2026).
38. «Звіт за результатами аналізу бази даних матеріалів журналу „Перець“ за 1949-1953 pp.». URL: <https://docs.google.com/document/d/13-a2SCKKP7sZS1bYzIWVXL4eq3IxxHW/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true> (дата звернення: 07.05.2026).

39. «Звіт за результатами аналізу бази даних "Справа Райка"». URL: https://docs.google.com/document/d/1nDZS7YXneSYTe6EC2Q7IncN2ZeeY_YhlZ/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true (дата звернення: 23.04.2026).
40. Из дневника А. Лаврентьева. Из записи беседы с И. Б. Тито о сложностях в развитии советско-югославских экономических отношений // Восточная Европа в документах российских архивов 1944-1953 гг. / ред. Т. В. Волокитина. Москва-Новосибирск, 1997. С. 777–779.
41. Из дневника В. М. Молотова. Запись беседы с В. Поповичем об отзыве советских специалистов из Югославии. 24 марта 1948 г. // Восточная Европа в документах российских архивов 1944-1953 гг. / ред. Т. В. Волокитина. Москва-Новосибирск, 1997. С. 800–801.
42. Иностранные отклики на резолюцию Информационного бюро коммунистических партий о положении в компартии Югославии // Правда. 1948. № 182. С. 4.
43. Иностранный юмор: румынский журнал "Урзика" // Крокодил. 1951. № 29. С. 2.
44. Информация сотрудников ОВП ЦК ВКП(б) Н. И. Пухлова и П. И. Манчхи о VIII пленуме КПА // Восточная Европа, в документах российских архивов 1944-1953 гг. / ред. Т. В. Волокитина. Москва-Новосибирск, 1997. Т. 1. С. 871–872.
45. Исключение Ласло Райка и Тибора Сеньи из Венгерской партии трудящихся // Правда. 1949. № 168. С. 4.
46. Козюченко Ю. Маску зірвано // Перець. 1949. № 19. С. 6.
47. Коммюнике о болгаро-югославских переговорах // Правда. 1947. № 199. С. 3.
48. Копии спецсообщений, докладных записок и представлений // Галуз. держ. архів Служби безпеки України (ГДАСБУ). Ф. 16 Оп. 1. Спр. 0654. Арк. 262-266.
49. К предстоящему судебному процессу по делу Ласло Райка и его сообщников // Правда. 1949. № 254. С. 3.
50. Крокодил. 1949. № 29. С. 16.

51. Крокодил. 1949. № 30. С. 16.
52. Крокодил. 1949. № 34. С. 16.
53. Крокодил. 1950. № 11. С. 16.
54. Крокодил. 1950. № 12. С. 16.
55. Крокодил. 1950. № 21. С. 16.
56. Крокодил. 1951. № 10. С. 16.
57. Крокодил. 1951. № 29. С. 16.
58. Крокодил. 1951. № 35. С. 16.
59. Крушение планов империалистов в Венгрии. Шпионы в Будапеште и Белграде разоблачены // Правда. 1949. № 260. С. 1.
60. Кукринікси. Останнє слово американської техніки // Перець. 1946. № 20. С. 8.
61. Лившиц В. А. Пять марок. Москва-Ленинград : Детгиз, 1946. 14 с.
62. Литвиненко В., Олійник С. Б/Н // Перець. 1949. № 21. С. 1.
63. Мальцев О. М. Югославская трагедия. Москва : Воениздат, 1952. 440 с.
64. Марек Я. Конкурс брехунів // Перець. 1949. № 21. С. 7.
65. Масс В., Червинский М. Новый год и старые марионетки // Крокодил. 1949. № 36. С. 6.
66. Масс В., Червинский М. Тито и его свита // Крокодил. 1949. № 27. С. 2.
67. Михайлов С. М. Запись беседы второго секретаря Посольства СССР в Болгарии С. М. Михайлова с министром здравоохранения Т. Доброславским об освещении в печати судебного процесса над К. Дзодзе и о слабом разоблачении националистических тенденций в БКП от 23 мая 1949 г. // Восточная Европа, в документах Российских Архивов 1944-1953 гг. / ред. Т. В. Волокитина. Москва-Новосибирск, 1997. Т. 2. С. 128–129.
68. На процессе Кочи Дзодзе и его сообщников // Правда. 1949. № 136. С. 4.
69. На совещании заместителей министров иностранных дел по Австрии // Правда. 1948. № 108. С. 3.

- 70.Нота болгарского правительства югославскому правительству // Правда. 1949. № 276. С. 4.
- 71.Нота венгерского правительства югославскому правительству // Правда. 1949. № 274. С. 3.
- 72.Нота румынского правительства югославскому правительству // Правда. 1949. № 276. С. 4.
- 73.Нота Советского Правительства югославскому правительству // Правда. 1949. № 273. С. 2.
- 74.Нота чехословацкого правительства югославскому правительству // Правда. 1949. № 278. С. 4.
- 75.Обвинительный акт Венгерской государственной прокуратуры по делу Райка и его сообщников // Правда. 1949. № 255. С. 4.
- 76.О положении в Комуннистической партии Югославии // Сопешания Коминформа, 1947, 1948, 1949. Документы и материалы / ред. Г. Адйбеков. Москва, 1998. С. 455–461.
- 77.Опровержение Болгарского телеграфного агентства // Правда. 1947. № 42. С. 6.
- 78.Ответы Георгия Димитрова на вопросы корреспондента агентства Юнайтед Пресс // Правда. 1948. № 157. С. 4.
- 79.Пресс-конференция у Г. М. Димитрова // Правда. 1948. № 23. С. 4.
- 80.Провокационные действия югославских дипломатов // Правда. 1948. № 227. С. 4.
- 81.Протокол второго совешания Коминформа 19-23 июня 1948 г. // Сопешания Коминформа, 1947, 1948, 1949: Документы и материалы / ред. Г. Адйбеков. Москва, 1998. С. 399–454.
- 82.Пятая сессия Генеральной Ассамблеи: утреннее пленарное заседание 25 сентября // Правда. 1950. № 269. С. 4.
- 83.Ранжування "Справа Райка".
URL: <https://docs.google.com/document/d/1jSlcklNg4t1UxPrIN2zYpjH->

d2GYQk9E/edit?usp=sharing&oid=117937671046268342545&rtpof=true&sd=true (дата звернення: 23.04.2026).

- 84.Резолюция: Информационного бюро о положении в Коммунистической партии Югославии // Правда. 1948. № 181. С. 3.
- 85.Резолюция общепольского актива Польской рабочей партии // Правда. 1948. № 196. С. 4.
- 86.Решение расширенного пленума ЦК Болгарской компартии об антипартийной деятельности Трайчо Костов // Правда. 1949. № 170. С. 4.
- 87.С'езд югославской компартии проходит в обстановке террора // Правда. 1948. № 207. С. 3.
- 88.Секретная советско-югославская переписка 1948 года // Вопросы истории. 1992. № 10. С. 141–160.
- 89.Секретная советско-югославская переписка 1948 года // Вопросы истории. 1992. № 4-5. С. 119–136.
- 90.Секретная советско-югославская переписка 1948 года // Вопросы истории. 1992. № 6-7. С. 158–172.
- 91.Симонов К. М. Югославская тетрадь. Москва : Советс. писатель, 1945. 147 с.
- 92.Совещание министров иностранных дел Чехословакии, Польши и Югославии // Правда. 1948. № 49. С. 3.
- 93.Совещания Коминформа, 1947, 1948, 1949. Документы и материалы / ред. Г. Адибеков. Москва : РОССПЭН, 1998. 800 с.
- 94.Сообщение о пленуме ЦК Болгарской коммунистической партии // Правда. 1949. № 166. С. 4.
- 95.Спаху Б. Разгром агентуры Тито в Албании // Правда. 1949. № 234. С. 3.
- 96.Список книг, не подлежащих распространению в книготорговой сети: Библиографический указатель. Москва : Кн., 1981. 119 с.
- 97.Справка «Об уроках из ошибок КП Югославии для болгарской РП(к)», подготовленная в ОВП ЦК ВКП(б) // *Восточная Европа, в документах*

- российских архивов 1944-1953 гг.* / ред. Т. В. Волокитина. Москва-Новосибирск, 1997. Т. 1. С. 891–897.
98. Таблица "Правда" 1947г. №1-164. URL: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1-Xb2KoOUaKOugAndsRrAeDdSfXf-zLGY/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true∓sd=true> (дата звернения: 21.01.2026).
99. Таблица "Правда" 1948г. №1-180. URL: https://docs.google.com/spreadsheets/d/1DM7WWx2xiefgC_B0eq0xBaVh_MHGcjex/edit?usp=sharing&ouid=117937671046268342545&rtpof=true∓sd=true (дата звернения: 21.01.2026).
100. Так называемая «швейцарская коммунистическая партия» // Правда. 1948. № 206. С. 4.
101. Титовские агенты перед судом народа: от собственного корреспондента «Правды» // Правда. 1950. № 93. С. 4.
102. Тито Ј. Б., Далмас Ј. За пуну равноправност социјалистичких земаља – Одговори на питања Луја Далмаса // Јосип Броз Тито: одговори. Београд, 1977. С. 14–25.
103. Фиш Г. С. Каменный Бор: роман. Ленинград : Советс. писатель, 1948. 244 с.
104. ЦЕКА. Куда ведет национализм группы Тито в Югославии // Правда. 1948. № 252. С. 3.
105. Центральному Комитету КПЮ // Правда. 1948. № 203. С. 4.
106. Центральный комитет китайской компартии одобрил резолюцию Информационного бюро компартий по вопросу о положении в компартии Югославии // Правда. 1948. № 196. С. 4.
107. Энвер Ходжа Речи, беседы, статьи (1969–1970). Тирана : 8 Нентори, 1980. 448 с.
108. 2 июля после продолжительной и тяжелой болезни скончался выдающийся деятель международного рабочего движения, Председатель Совета Министров

- Болгарской Народной Демократической Республики, Генеральный Секретарь Центрального Комитета Болгарской Коммунистической Партии Георгий Михайлович Димитров // Правда. 1949. № 184. С. 1.
109. Djilas M. Conversations with Stalin / trans. from Serbo-Croat by M. B. Petrovich. New York : Harcourt, Brace & World, 1962. 213 p.
 110. Djilas M. The new class. New York; Washington : Praeger, 1967. 214 p.
 111. Djilas M. Tito. The Story From Inside / trans. from Serbo-Croat by V. Kojić, R. Hayes. New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1980. 185 p.
 112. Gem-боти. URL: https://drive.google.com/drive/folders/1jCg_SYo-WhYcm3iNctuXue4TDKQw8Pa5?usp=sharing (дата звернення: 05.05.2026).
 113. laszlo Rajk and his accomplices before the people's court. Budapest : Budapest Printing Press, 1949. 319 p.
 114. Димић Љ., Гибиански Л. Ј. Јосиф Стаљин ј Јосип Тито. Београд : Arhiv Srbije i Crne Gore, 2006. 48 с.
 115. Животић А. Југославија, Албанија и велике силе. Београд : Архипелаг/ИНИС, 2011. 750 с.
 116. Каліч М.-Я. Тіто. Вічний партизан. Біографія. Київ : Вид-во Анетти Антоненко, 2023. 360 с.
 117. Лебон Г. Психологія людських спільнот / пер. з франц. Г. Понеділок. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2020. 228 с.
 118. Макс Вебер. Три чисті типи легітимного панування. litopys.org.ua/. URL: <http://litopys.org.ua/weber/wbs07.htm> (дата звернення: 23.02.2026).
 119. Максимов Д. В. Причини радянсько-югославського конфлікту 1948–1953 рр. // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 78-ї Міжнародної наукової конференції. 2025. С. 147–150.
 120. Максимов Д. Циклічність уваги радянської газети «Правда» до Югославії у 1947–1948 рр. // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 79-ї

- Міжнародної наукової конференції (до 90-річчя заснування Наукового товариства студентів у Харківському університеті). 2026. С. 280–281.
121. Матьовка Л. М. Радянсько-югославські відносини за матеріалами п'ятого з'їзду КПЮ // Український історичний збірник. 2003. № 5. С. 293–298.
 122. Програма міжнародної наукової конференції XXII Кирило-Мефодіївські читання: народжені на порубіжжі: історія ідей у Центрально-Східній Європі. Харків, 2026. 8 с.
 123. Тито и срби: злочинац на челу колоне / Прир. В. Димитријевић. Београд : Caterna mundi, 2013. 275 с.
 124. Юрченко О. Ф., Каменецького М. С. З історії радянсько-югославських відносин у другій половині 40-х – першій половині 50-х років // Сталінізм: деякі аспекти внутрішньої та зовнішньої політики. 1988. № 2. С. 26–40.
 125. Bernays E. Propaganda. New York : Ig Publishing, 204. 175 p.
 126. Lippmann W. Public opinion. New York : Brace and Company, 1922. 437 p.
 127. Loughnan S., Haslam N. Dehumanization and Infrhumanization // Annual Review of Psychology. 2013. Vol. 65. P. 399–423.
 128. Maksymov D. Practices of using AI agents in the development and analysis of databases for humanitarian research // Science Looks Ahead. AI as a research assistant – Наука – погляд у майбутнє. Штучний інтелект як інструмент науковця: матеріали міжвузівської студ. наук. конференції, 6 травня 2026р. 2026. Р. 5–7.
 129. Marković D., Kržavac S. Zavera Informbiroa. Beograd : Beogradska knjiga, 1987. 354 p.
 130. Mykolenko D. 26 березня 2026 р науковий семінар з Дмитром Максимовим. URL: https://www.youtube.com/watch?v=gmR7FB_1vyw (дата звернення: 16.05.2026).
 131. Neal F. W. Communist Party in Yugoslavia // The American Political Science Review. 1957. Vol. 51, no. 1. P. 88–111.

132. Petranovic B. Istorija Jugoslavije 1918 – 1988 treća kniga Socijalistička Jugoslavija 1945-1988. Beograd : Nolit'beograd. Vol. 3. 550 p.
133. Petrov N. V. Stalinisme en Sovjetisering 1945-1953 Een studie van archiefmateriaal over Stalin, de NKVD-MGB, Duitsland en andere landen in Centraal- en Oost-Europa : doctoral dissertation. Amsterdam, 2008. 328 p.
134. Repe B. e Tito-Stalin Conflict: Yugoslavia as the Westernmost Part of the Eastern World // The Tito-Stalin Split 70 Years After. 2020. P. 121–128.
135. Swain G. TITO A Biography. London : I. B.Tauris & Co. Ltd, 2011. 219 p.
136. Yerköy S. Müttefikten Düşmanlığa: Sovyet Propagandasında Tito'nun İmajının Dönüşümü // Turkish Studies. 2024. Vol. 19, no. 4. P. 1987–2007.